

Wat doen we ermee?

„Politieke partijen zijn veelal gericht en gevormd op basis van uitgangspunten, tegenstellingen en conflicten die bepalend waren in een vorig tijdperk”.
(de Commissie van zes)

Ergens mogen de serieuze links van het midden zittende politieke partijen in Nederland blij zijn dat er een Club van Rome is ontstaan. Hadden we zonder deze Club mogen verwachten dat de vanuit verschillende sociale achtergronden opererende PvdA, D'66 en PPR tot een eensluidend advies waren gekomen?

Het gebeurt zelden dat politici zo snel reageren op conclusies van wetenschapsmensen. Waarschijnlijk is dat snelle reageren het gevolg van de toch wel zeer ernstige verwachtingen omtrent het leefmilieu op aarde. De „Commissie van zes” wil het leefmilieu handhaven door eens en voor goed af te rekenen met de doelstelling van de economische groei. Er mogen alleen goederen en diensten worden geproduceerd die op lange termijn bijdragen tot het maatschappelijke nut. Het opraken van grondstoffen en de verdere vervuiling van de aarde moeten worden voorkomen.

Zonder het gehele advies hier te behandelen, wil ik opmerken dat er voor de economische wetenschapper zeer bekende geluiden in klinken. Het lijkt erop dat de ondefinieerbare maatschappelijke welvaartsfunctie weer eens van stal is gehaald. Economen kwamen hier niet uit omdat de individuele nuttigheden onmeetbaar en onvergelijkbaar zijn¹⁾. Ook de tot nu toe alleen in theorie bruikbare, door Tinbergen omschreven, optimale inkomensverdeling, waarbij de individuen geen aanleiding zien met elkaar van plaats te wisselen, wordt in het advies genoemd. Misschien kunnen politici via de democratie een dergelijke welvaartsfunctie met een optimale inkomensverdeling operationeel maken. De kans hierop lijkt mij echter jammer genoeg nog niet groot.

Als het leven op aarde werkelijk onmogelijk dreigt te worden, moet het voor de mens weinig uitmaken welk politiek systeem dit kan voorkomen; rechts moet dan in een linkse maatschappij willen leven en links in een rechtse. Dat beide stromingen hun politieke oplossingen zoeken is begrijpelijk. De oplossing van de „zes”; een socialistische maatschappijvorm in een democratisch D'66-sausje, was uiteraard te voorspellen. Nieuw in het advies is echter dat de socialistische maatschappij — de term socialistisch komt overigens in het advies niet voor — niet dient als einddoel, maar duidelijk middel is, om een naderend onheil te voorkomen. Hierdoor is het advies niet dogmatisch en worden de voorgestelde oplossingen genuanceerd, en geënt op de leefbaarheid, geformuleerd.

Toch verwacht ik niet veel van dit advies voor de praktische politiek. Het advies is in de linkse pers gekraakt omdat het niets nieuws bevat en omdat het (natuurlijk) niet links genoeg is. Als zelfs links er geen waardering voor heeft, kunnen we dat dan wel van rechts verwachten? Daarnaast moet ik nog zien dat we via de huidige democratie de burgers tot beperkingen kunnen bewegen. Dit gelukt alleen als die burgers voldoende inzicht in de lange-termijnproblemen hebben en daar ook naar willen handelen. Indien overigens hieraan voldaan wordt, is misschien geen socialistische maatschappij nodig om het naderend onheil te voorkomen.

L.H.

¹⁾ Het is vreemd dat het door Mansholt voorgestelde „bruto nationale nut” in plaats van het „bruto nationale produkt” in het advies voorkomt. Bruto nationaal produkt is immers een technisch economische term, waarbij bruto betekent, dat de nationale afschrijvingen worden meegerekend.

Inhoud

Wat doen we ermee?	277
<i>Drs. J. P. Pronk:</i> Realiseerbare alternatieven?	279
<i>Drs. J. van der Straaten:</i> Het model van Forrester en Meadows en de produktiemogelijkheden op lange termijn	280
<i>Drs. A. W. H. G. Vloemans:</i> Regionaal beleid en onderzoek; het werkloosheidsvraagstuk als toets	283
<i>Prof. Dr. W. Brand:</i> Inhoud en organisatie van het onderwijs; wijs en onwijs in het onderwijs (II)	285
Mededelingen	284
Europa-bladwijzer Toetredingsverdrag Europese Gemeenschappen (II), door Europa Instituut Leiden	290
Ontwikkelingskroniek UNCTAD III	293
Belgische kroniek Problemen rond het rentebeleid in België, door E. Thielemans	297
Boekbespreking H. P. Anderson: Statistische technieken en hun toepassingen; Statistische analysemethoden, door Drs. J. Blokland	299

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.*

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adreshandje meesturen.*

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 57,20 per jaar, studenten f 36,40, franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f 1,50.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408: Bank Mees & Hope NV, Rotterdam; Banque de Commerce, Koninklijk plein 6, Brussel, postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Industriële Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Project-studies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Realiseerbare alternatieven?

Suriname en de Nederlandse Antillen zijn politiek en economisch nog steeds niet autonoom. Hun banden met Nederland zijn weliswaar niet zo strak als voorheen, maar dat neemt niet weg dat een groot deel van de economie van deze gebieden vanuit Nederland (en de Verenigde Staten) wordt beheerst, dat over enkele wezenlijke onderdelen van hun beleid (defensie, buitenlandse politiek) in Den Haag wordt beslist en dat zij cultureel eenzijdig op ons land zijn georiënteerd. Voor de ontwikkeling van Suriname en de Antillen is het van belang dat deze resten van een koloniale onderschikking worden opgeruimd.

De recent ingestelde Koninkrijkscommissie, met de opdracht „een keuze voor te bereiden uit realiseerbare staatkundige alternatieven en de volkenrechtelijke consequenties daarvan, rekening houdend met de sociale, economische en culturele ontwikkeling in Suriname en de Nederlandse Antillen” kan tot dit opruimingswerk een belangrijke bijdrage leveren. De vraag dringt zich echter op wat de commissie onder „realiseerbare alternatieven” zal hebben te verstaan. Realiseerbaarheid in politieke zin, of in de zin van sociaal-economische en culturele randvoorwaarden voor een staatkundige onafhankelijkheid?

Wat betreft de realiseerbaarheid in politieke zin wordt vaak gesteld dat de onafhankelijkheid niet aan Suriname en de Antillen mag worden opgedrongen: dat zou immers een nieuwe vorm van kolonialisme zijn? Dit standpunt miskent de aard van het dekolonisatieproces. De wil tot onafhankelijkheid is in de voormalige koloniën in de Derde Wereld zelden door de meerderheid van de bevolking verwoord. Onafhankelijkheid werd bijna altijd geëist door minderheden: studenten, bevrijdingsbewegingen, toekomstige of contra-elites. De heersende elite, georiënteerd als zij was op het moederland, had bij de onafhankelijkheid doorgaans meer te verliezen dan te winnen, terwijl de overgrote meerderheid der bevolking onder koloniale verhoudingen nauwelijks de gelegen-

heid kreeg tot bewustwording van de eigen situatie en van de mogelijkheden deze te veranderen. De stelling dat „zij” over de onafhankelijkheid moeten beslissen en dat wij zullen moeten wachten tot zich in de betrokken landen een meerderheid hiervoor uitspreekt, getuigt daarom van weinig inzicht in koloniale structuren (of misschien van een te groot inzicht). Ontwikkeling impliceert het doorbreken van koloniale machtsverhoudingen en het overdragen van beslissingsbevoegdheden. Maar dat betekent niet dat de beslissing over de staatkundige onafhankelijkheid zelf, een beslissing die niet aan Den Haag mag worden voorbehouden, aan Paramaribo en Willemstad moet worden overgedragen. De keuze voor de staatkundige autonomie staat niet meer vrij. De beslissing erover wordt ons gedictieerd door de geschiedenis en door de huidige verhoudingen tussen Noord en Zuid in de wereld. De wenselijkheid en de onafwendbaarheid ervan staan vast.

Kan men dus niet spreken over realiseerbare „alternatieven” in politieke zin, ook over de sociaal-economische en culturele realiseerbaarheid van de staatkundige onafhankelijkheid bestaan misverstanden. Vaak wordt gesteld dat een ontwikkelingsland zich pas werkelijk staatkundige onafhankelijkheid kan veroorloven als het er „rijp” voor is. Ook dit argument miskent de aard van koloniale relaties. Sociaal-economische en culturele autonomie ontbreekt immers juist vanwege de koloniale onderschikking. Daarom zal eerst staatkundige autonomie verwezenlijkt moeten worden om vervolgens sociaal-economische en culturele

„self-reliance” mogelijk te maken, en niet andersom. Naar die sociaal-economische en culturele autonomie zal dan wel zeer bewust moeten worden gestreefd, zowel per se, als omdat zonder deze de verworven politieke zelfstandigheid niet kan worden waargemaakt. Ook die les kan uit het dekolonisatieproces van de afgelopen decennia worden getrokken.

Daarom dient tegelijk met een plan ter verwezenlijking van de staatkundige onafhankelijkheid van Suriname en de Antillen, een plan voor de sociaal-economische zelfstandigheid te worden uitgewerkt. Volledige zelfstandigheid zal wel nooit worden bereikt, al was het slechts vanwege de uiterst geringe schaal van hun volkshuishouding. Niettemin zal gestreefd moeten worden naar zoveel mogelijk autochtone beslissingen over de productiestructuur en over de hoogte en de richting van de investeringen, ook over die der buitenlandse ondernemingen. Dat is op eigen kracht door Suriname en de Antillen niet te verwezenlijken. Het is onze verantwoordelijkheid hen daarbij te helpen, met hulp, handel en met controle op de Nederlandse ondernemingen die daar investeren.

Ook met hulp. In de afgelopen jaren is veel kritiek uitgeoefend op de hoogte van de hulp aan Suriname en de Antillen, omdat deze in verhouding tot die voor de andere ontwikkelingslanden te hoog zou zijn. Die kritiek was, juist gezien de bestending der afhankelijkheidsverhoudingen, terecht. Het tegenargument van de historische verbondenheid deed dan ook niet ter zake in een discussie over de ontwikkelingscriteria voor de verdeling van de hulp. Die kritiek is nu echter niet meer actueel. Juist in het kader van een spoedige staatkundige onafhankelijkheid van Suriname en de Antillen is het gerechtvaardigd de hulp aan deze landen uit te breiden, niet als gouden handdruk of afkoopsom, maar omdat meer hulp nu — mits zonder voorwaarden — het dekolonisatieproces in economische zin kan bespoedigen. En daar gaat het uiteindelijk om.

Het model van Forrester en Meadows en de produktiemogelijkheden op lange termijn

DRS. J. VAN DER STRAATEN*

Het Model van Forrester en Meadows en Pens reactie hierop.

Hoewel de uitkomsten van het model van J. Forrester¹⁾ en D. Meadows²⁾ reeds eerder op allerlei plaatsen zijn besproken, heeft het enige tijd geduurd voordat in *ESB* een artikel over deze materie verscheen. Het artikel van Prof. Dr. J. Pen³⁾ over deze problematiek, dat onlangs in dit blad werd gepubliceerd, maakt echter dit lange wachten goed. Pen gaat uit van het model van Forrester en Meadows en gaat na wat de consequenties hiervan zijn voor de economische politiek. In het artikel wordt duidelijk, dat Pen grote moeilijkheden voorziet voor het economische gebeuren, waarbij als „enig antwoord mogelijk is het verminderen van de groei, in die zin, dat produktieve activiteit moet afnemen, en dat binnenkort het niveau van de produktie moet worden verlaagd”.

Op grond van deze overwegingen gaat Pen in op de daarvoor noodzakelijke economische politiek, die zoveel moeilijkheden oproept, dat het hem niet mogelijk is, zich deze vorm van economische politiek voor de geest te halen. Groot is de invloed die het model van Forrester en Meadows op Pens denken heeft gehad; het heeft zijn kijk op de economische groei ingrijpend gewijzigd.

De produktiefactor natuurlijke hulpbronnen in de economische theorie

Het is opvallend, dat juist dit model zo'n grote invloed op economen heeft. Waarschijnlijk speelt hierin de stiefmoederlijke behandeling van het natuurlijke milieu in de economische theorie een belangrijke rol.

Door de klassieken werd weliswaar een onderscheid gemaakt tussen de produktiefactoren arbeid, kapitaal en grond; tevens wordt door hen nog gesproken over natuur, een begrip dat zowel op het consumptie-aspect van het natuurlijke milieu als op de produktiefactor natuurlijke hulpbronnen betrekking heeft. Na de klassieken werd echter in de economische theorie slechts aandacht besteed aan de produktiefactoren arbeid, kapitaal en grond. De laatste factor werd alleen behandeld voor zover deze van invloed was op het marktgebeuren.

In het hedendaagse spraakgebruik zou men de term natuur en grond van de klassieken beter door natuurlijke hulpbronnen kunnen vervangen, indien men de bedoelingen van de klassieken juist wil weergeven. Aan de natuurlijke hulpbronnen werd de afgelopen 50 jaar echter in de economische theorie nauwelijks aandacht besteed. Waarschijnlijk heeft men zich zo geconcentreerd op het marktgebeuren, dat voor een produktiefactor natuurlijke hulpbronnen geen aandacht overbleef.

De laatste jaren neemt de belangstelling van economen voor het natuurlijke milieu en daarmee voor de natuurlijke hulpbronnen weer toe. In de tot op heden ontwikkelde theorie gaat men er meestal van uit, dat bij de produktie externe negatieve effecten optreden en dat de kosten die deze effecten met zich meebrengen, in de kostprijs van het produkt tot uitdrukking moeten komen om een juiste allocatie van produktiefactoren mogelijk te maken⁴⁾. In deze gedachtegang gaat men er impliciet van uit, dat de hoogte van het externe effect in principe bepaalbaar is en toegerekend kan worden aan de veroorzaker. Deze ideeën zijn in het licht van het model van Forrester en Meadows echter van beperkte betekenis. Bij uitputting van grondstoffen en onaanvaardbare verontreiniging van het milieu valt er niets meer te compenseren en daardoor kan er geen reallocatie plaatsvinden.

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Leefmilieu van het CBS.

¹⁾ *World dynamics*, 1971.

²⁾ *The limits to growth: a global challenge*, 1972.

³⁾ De onbekende consequenties van het model van Forrester en Meadows voor de economische politiek, *ESB*, 16 februari 1972, blz. 159-162.

⁴⁾ Zie o.a. E. J. Mishan, *The costs of economic growth*; W. Isard e.a. *Some notes on the linkage of ecologic and economic systems*, Regional Science Association, Papers, Vol. XXII, 1969, blz. 85-96; G. O. G. Löf en J. C. Ward, Economics of thermal pollution control, *Journal Water Pollution Control*, 1970, blz. 2102-2116; A. V. Kneese, Economic Responsibility for the By-Products of Production, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 389, mei 1970.

Hieruit blijkt, dat in de huidige economische theorie moeilijk instrumenten te vinden zijn, die uitputting van grondstoffen en verontreiniging van het natuurlijke milieu tegengaan.

Hueting⁵⁾ heeft in dit verband gewezen op de noodzaak van een correctie op de hoogte van het nationale inkomen: alle vernietigingen die in het milieu plaatsvinden dienen in principe geraamd en vervolgens afgetrokken te worden van de hoogte van het inkomen, evenals de externe effecten die op anderen worden afgewenteld. Ook bij deze benadering botst men op de consequenties van het model van Forrester en Meadows.

Men kan dus constateren, dat in de economische theorie nauwelijks aandacht is besteed aan de betekenis van de produktiefactor natuurlijke hulpbronnen in een wereld met eindige mogelijkheden. Het is niet verwonderlijk, dat een economische berekening, die dat plotseling wel doet, sterk in de belangstelling komt te staan. Men moet zich echter wel realiseren dat bij deze berekening nog geen sprake is van de vorming van een economische theorie. Het gaat om een berekening die laat zien wat er waarschijnlijk gebeurt als o.a. produktie en consumptie volgens de huidige trend zullen blijven toenemen. Het is niet de bedoeling van de auteurs geweest om meer te zeggen dan dit. De tijd die de aarde nog rest, dient dan ook niet gezien te worden als een absoluut gegeven, maar eerder als een indicatie van wat er gaat gebeuren wanneer de mensheid zich op de huidige manier blijft gedragen⁶⁾. Het is echter de vraag of dit het geval zal zijn; de mens heeft dit zelf in handen. Op dit punt ontstaat de bezorgdheid van Pen, daar juist de benodigde aanpassing hem — waarschijnlijk terecht — zeer moeilijk uitvoerbaar voorkomt.

De grenzen van de groei

In hoeverre deze aanpassing mogelijk zal zijn, is van het grootste belang. Als deze aanpassing niet vrijwillig door ons zelf wordt bepaald, zal de natuur ons dit dwingend opleggen. De eerste weg lijkt in velerlei opzicht het meest te verkiezen. Daarom lijkt het van het grootste belang na te gaan, wat de grenzen van de groei, of beter gezegd de produktiegroei, nu werkelijk zijn. Slechts als we daarin meer inzicht hebben, kan het aanpassingsproces beter worden beïnvloed. Alsdan is immers bekend op welk niveau de activiteiten dienen te worden afgesteld.

Uit het model van Forrester en Meadows blijkt, dat er grenzen zijn aan de produktiegroei; dit werd reeds eerder duidelijk uit allerlei publikaties van niet-economen⁷⁾, waaraan in economische beschouwingen over dit onderwerp veelal te weinig aandacht werd besteed. Waar deze grenzen liggen is moeilijk bepaalbaar; in principe gaat het om de grenzen van het gehele ecosysteem waarin we leven⁸⁾. Misschien is het mogelijk aan de hand van een beschouwing over de betekenis van het ecosysteem voor de produktie deze grenzen theoretisch aan te geven.

De mens gebruikt grondstoffen en energie voor de produktie. De grondstoffen zijn evenals de energie veelal van fossiele aard. Men zou dit de stock van het natuurlijke milieu kunnen noemen. Het ecosysteem produceert echter tevens een flow als gevolg van de input van zonne-energie. Deze flow is in principe

steeds bruikbaar voor de mens. Door het verbruik van de stock, zoals dat bij de huidige produktie het geval is, doen zich echter twee problemen voor. De stock raakt op — het proces van uitputting — en het materiaal van de stock wordt bij produktie en consumptie weer op andere plaatsen in het milieu gebracht.

Met dit laatste proces wordt de flow van het ecosysteem aangetast, waardoor als we zo doorgaan deze gebruiksmogelijkheid van het ecosysteem in de toekomst verloren gaat. Als gevolg van ons handelen op dit moment, zal dus in de toekomst schaarste aan allerlei grondstoffen en fossiele energie ontstaan. Het is moeilijk om een produktie en consumptie die dergelijke toekomstige effecten zeker met zich mee zullen brengen als economisch wenselijk te zien. Er vindt een verbruik van schaarse hulpbronnen plaats, ten koste van de toekomstige mogelijkheden. Ten opzichte van de fossiele grondstoffen is dit probleem alleen te ondervangen via een produktie- en consumptiepatroon, waarbij hergebruik van grondstoffen wordt gerealiseerd. Alleen dan is het mogelijk in de toekomst weer gebruik te maken van de beperkte voorraad fossiele grondstoffen. Bij een dergelijke methode komen ook geen milieu-vreemde stoffen meer in het milieu terecht, waardoor dit facet van de aantasting van het milieu ongedaan wordt gemaakt.

Energie daarentegen laat door zijn aard geen hergebruik toe. Fossiele brandstof wordt verbruikt en staat daarna niet meer ter beschikking. Op langere termijn bestaat daardoor alleen de mogelijkheid gebruik te maken van energiebronnen van niet fossiele aard. Deze energie is in feite tevens de enige hoeveelheid die zonder repercussies voor het ecosysteem zelf, aan dit systeem kan worden onttrokken. Hieruit blijkt dat alleen die hulpbronnen, die aan de flow van het ecosysteem kunnen worden onttrokken, op lange termijn beschikbaar zijn. Het verbruiken van de stock (fossiele grondstoffen en energie) leidt tot uitputting van de hulpbronnen en tot aantasting van de flow; dit laatste verschijnsel noemen we milieuverontreiniging.

In principe hebben we hiermede de theoretische grenzen van de produktiemogelijkheden op lange termijn aangegeven. We kunnen — wanneer we een duurzame situatie wensen — niet meer goederen produceren dan het ecosysteem ter beschikking stelt. Het is daarom niet alleen belangrijk deze theoretische grenzen aan te geven, maar het is ook belangrijk enig inzicht te krijgen in de grootte van de uiteindelijk mogelijke totale produktie. Hoeveel per hoofd beschikbaar komt zal afhangen van de grootte der bevolking.

⁵⁾ Ruimtelijke ordening en het allocatievraagstuk, *ESB*, 21 mei 1969, blz. 526-530 en 537.

⁶⁾ Op de beperkte betekenis van de genoemde tijdsduur werd door Meadows gewezen op een lezing in Eindhoven op 30 augustus 1971.

⁷⁾ Zie hiervoor o.a. Report of the Study of Critical Environmental Problems, *Man's impact on the global environment*; S. Fred. Singer, Human energy production as a process in the biosphere, *Scientific American*, september 1970; A. C. Perdeck, De mens en zijn milieu, *Natuur en Landschap*, 23e jaargang nr. 2/3; A. Quispel, Het behoud van de biosfeer: een taak van onze generatie, *Natuur en Landschap*, 24e jaargang nr. 1.

⁸⁾ J. van Est, Welvaart en ecologie, *ESB*, 27 oktober 1971, blz. 960-963.

Een poging om deze grenzen aan te geven werd reeds gepubliceerd⁹⁾. Het is noodzakelijk dat veel aandacht wordt besteed aan de oplossing van dit probleem. Zonder inzicht in deze samenhang weet men niet waar-
aan moet worden aangepast.

De grenzen van de groei en het nationale inkomen

Aangezien hergebruik van grondstoffen meer energie vraagt dan de huidige produktiemethoden en de prijs van de energie beschikbaar uit het ecosysteem hoger is dan die van de energie geproduceerd met behulp van fossiele brandstoffen, is de totale hoeveelheid goederen, die op de lange termijn beschikbaar kan komen aanzienlijk lager dan de huidige produktie. Bij de bepaling van het nationale inkomen wordt geen rekening gehouden met dit verschijnsel. Er vindt geen reservering plaats voor de op dit moment uit de stock van het ecosysteem verbruikte grondstoffen en energie. Drs. S. E. Pronk heeft reeds eerder gewezen op deze discrepantie tussen bedrijfsboekhouden en nationaal boekhouden¹⁰⁾.

In Nederland waren de ideeën van Hueting, die een correctie van het nationale inkomen voorstelde¹¹⁾, in dit opzicht baanbrekend. Externe effecten, die op anderen werden afgewenteld en de aantasting van het milieu dienden in principe te worden afgetrokken van de hoogte van het nationale inkomen. In het licht van de beperkte hoeveelheid hulpbronnen die ons ter beschikking staat, is een dergelijke correctie eigenlijk „Spielerei”. In één keer dient het activiteitsniveau te worden afgesteld op de flow van het ecosysteem. Deze flow is namelijk de maximale mogelijkheid. In een nummer van de *Ecologist* wordt een poging gedaan iets meer over deze maximale mogelijkheid te zeggen¹²⁾.

Een nationaal inkomen dat hoger is dan het inkomen dat via hergebruik van grondstoffen en flow-energie mogelijk is, zal op de lange termijn niet kunnen worden gehandhaafd. Verdere groei van het nationale inkomen is dan ook zeer ongewenst. Politici of economen die trachten het nationale inkomen verder te verhogen en deze handelwijze verdedigen, plegen roofbouw op de mogelijkheden voor het nageslacht. Het lijkt niet te veel gezegd, dat op dit punt een grote aanpassing van denken en beleid noodzakelijk is. De huidige economische politiek — o.a. maximale, stabiele economische groei en een goed leefmilieu — is onuitvoerbaar.

De mogelijkheid van het menselijke handelen

Zoals reeds is uiteengezet, zal het noodzakelijk zijn, dat wordt overgegaan naar het zoeken van de hoogte van de mogelijke produktie. Daartoe is research op grote schaal nodig van de energiemogelijkheden die het ecosysteem biedt. Men kan in dit verband denken aan het ontwikkelen van allerlei systemen, waarbij de input van zonne-energie in welke vorm ook, wordt benut, zoals wind, vallend water, geothermische energie e.d.¹³⁾. In hoeverre atomaire energie met behulp van fusieprocessen ter beschikking kan komen, zonder dat het ecosysteem wordt aangetast, is in feite onvolgende bekend.

Op dit gebied dient op korte termijn een zeer omvattend onderzoek plaats te vinden. Wanneer dit niet

gebeurt, zal op een bepaald moment het ecosysteem ons dwingen tot een lager energieverbruik, terwijl we daarop niet voorbereid zijn. Een dergelijk onderzoek zal niet van de ene dag op de andere bruikbare resultaten opleveren. Het lijkt daarom zinvol nu reeds maatregelen te treffen om het huidige, in dit licht onverantwoord hoge energieverbruik en de verkwisting van grondstoffen waar mogelijk te drukken. Daardoor is het mogelijk de belasting van het ecosysteem te verlagen en de uitputting van de energiebronnen te vertragen. De hiermede ter beschikking komende tijd zal hard nodig zijn om de noodzakelijke research te verrichten en het maatschappelijke aanpassingsproces te doen plaatsvinden.

Reeds nu is het bijv. mogelijk de huidige elektriciteitsopwekking zoveel mogelijk te beperken. Elektriciteit is namelijk een vorm van energieopwekking, waarbij ongeveer 60% der energie in het water verdwijnt. Uit een oogpunt van beperkte hoeveelheden fossiele brandstoffen is een dergelijke handelwijze zeer ongewenst. Het gebruik van waterstof/zuurstofbrandstoffcellen verdient in dit verband grote belangstelling. Het nuttig rendement is bij deze systemen veel groter¹⁴⁾.

Particulier vervoer met automobielen is uiteraard ook een transportmethode die relatief veel energie vraagt in vergelijking met openbaar vervoer. Als we weten, dat fossiele brandstof schaars is, lijkt het beperken van het particuliere vervoer een zeer nuttige zaak, afgezien van andere argumenten in dit opzicht.

Een deel van deze maatregelen kan zonder veel moeite worden genomen, mits men bij de beleidsbeslissingen ervan uitgaat dat energie en grondstoffen nu eenmaal schaars en beperkt zijn. Een ander deel van de gewenste maatregelen is slechts moeilijk uitvoerbaar. Het gaat erom, dat eerst wordt begonnen aan de uitvoerbare zaken. Het is dan niet denkbeeldig, dat het jaarlijkse energieverbruik op een bepaald moment gaat dalen.

Moelijkheden bij het menselijk handelen

Pen heeft in zijn artikel veel nadruk gelegd op de moeilijkheden die een aanpassingsproces met zich mee zal brengen: „Dit is volledig in strijd met onze cultuur, en overigens ook met die van de socialistische landen”. In principe ben ik het met deze zienswijze eens, te meer daar ik de moeilijkheden vooral zie op het vlak van het handelen van de overheid. Het lijkt er vaak op, of de overheid de moeilijkheden niet wil zien, en dat de aandrang op verandering en aanpassing juist vanuit de bevolking komt.

⁹⁾ Div. auteurs, Introduction: the need for change en towards the stable society: strategy for change, *The Ecologist*, januari 1972.

¹⁰⁾ „Generalisten” aan het woord, *ESB*, 21 oktober 1970, blz. 1024-1026.

¹¹⁾ Zie noot 5.

¹²⁾ Zie noot 9.

¹³⁾ Interessante voorbeelden zijn te vinden in: David Fenner en Joseph Klarmann, Power from the earth; Hinrich L. Bohn, A clean new gas; beide artikelen in *Environment*, december 1971. Zie ook: Elektriciteit direct van de zon, *NRC - Handelsblad*, 19 februari 1972.

¹⁴⁾ Terri Aaronson, The black box, *Environment*, december 1971.

Regionaal beleid en onderzoek

Het werkloosheidsvraagstuk als toets

DRS. A. W. H. G. VLOEMANS*

Nog steeds verkeren we in een situatie, dat maar al te vaak het advies van regionale onderzoekers wordt ingewonnen nadat de beleidsinstanties enkele principiële uitspraken hebben genomen aangaande het doel waarvoor een dergelijk advies wordt gebruikt. Zowel onderzoekers als beleidvoerders zijn hier beiden debet aan: Zij stellen zich te formeel op ten aanzien van actuele problemen en vergeten dat, wanneer de nood aan de man is, enkele hoog verheven principes wel eens zouden moeten wijken opdat deze niet ten ondergaan wegens een tekort aan werkelijkheidszin. Beiden hebben bijvoorbeeld verzuimd de werkloosheid als speciale topic onder de loep te nemen. Nu is men in feite gedwongen een brandweerbeleid te voeren, waarbij het dan vanzelfsprekend moeilijk wordt de beschikbare f. 200 mln. te verdelen aangezien inzicht in het typische karakter van de werkloosheid ontbreekt.

In verschillende deelstaten van de Verenigde Staten wordt de laatste tien jaren een gedifferentieerd beleid gevoerd op basis van periodiek uitgevoerd onderzoek onder de groep werklozen. De belangrijkste opdracht betreft de herplaatsing in het arbeidsproces na of zonder een speciale scholing. Dit bleek een overzichtelijke taak te zijn, welke met over het algemeen redelijk succes kon worden uitgevoerd. Vooral de sociaal ten achter gestelden (naar inkomen en maatschappelijke status) alsmede de niet-aangepaste ex-werknemers kregen hierdoor bijzondere aandacht. Speciale vermelding verdient hier de categorie van de zogenaamde „drop-outs” van het onderwijs. Haar aandeel in de werkloosheidsomvang stijgt nog steeds. (Her-)plaatsing in het arbeidsproces is moeilijker, daar velen uit deze categorie bij voorkeur „drop-outs” willen blijven.

Door de bijzondere aandacht voor het herplaatsingsprobleem verviel de uniformiteit van het voor de deelstaten uitgestippelde beleid en kreeg de verscheidenheid van de te nemen maatregelen de volle aandacht. Het is met name op dit punt dat het regionale beleid in de Ver-

enigde Staten het verst geregionaliseerd is. Men is er nog niet, daarvoor ontbreken de koppelingen met de per regio afwijkende problemen.

Het lijkt me in ons land, vooral nu we er weer met de neus boven op gedrukt worden, een plicht van én de beleidsinstanties (nationaal en regionaal) én de onderzoekers-adviseurs om de topic „werkloosheid” de hoogste prioriteit te geven. Helaas, we zijn weer te snel geneigd struisvogelpolitiek te bedrijven door eerst in volle breedte de Regionale Raden voor de Arbeidsmarkt in te stellen, compleet met een allesomvattend pakket programmapunten zowel voor de korte als de lange termijn. Hierna is iedereen weer rustig gaan zitten, omdat de eerste kritiek gesmoord was. Die kwam namelijk van degenen die nu vertegenwoordigd zijn in deze raden. En de geschiedenis zal zich herhalen als we verzuimen de les te leren door steeds gemakzucht en opportunisme de vrije teugel te geven.

Zal er iemand in de regering een lans kunnen breken voor operationeel beleidsonderzoek naar de betekenis van het werkloosheidsvraagstuk? Zo ja, dan snijdt hij een *nu zo* geheten *marginiaal* vraagstuk aan, hetwelk naar mijn mening van grote betekenis zal zijn voor het verkrijgen van meer inzicht in het te voeren arbeidsmarktbeleid. Hij introduceert in de boezem van het arbeidsmarktbeleid een nog niet erkend element, namelijk dat er zich óók belangrijke veranderingen voordoen in die sectoren van het beleid, die niet uitdrukkelijk in het vizier liggen. Hier ligt de toets voor het op gang brengen van een zorgvuldig gekozen samenwerking tussen onderzoek en beleid. De typische aspecten van heren omscholing van ex-werknemers, die om een of andere

* De auteur is wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Regionaal Onderzoek van het Nederlands Economisch Instituut.

In het bovenstaande heb ik getracht enige wegen aan te geven, die waarschijnlijk bruikbaar zijn om uit de impasse te komen. Het is echter vooral de vraag of men bereid is, ook in de economie, met de genoemde beperkingen rekening te houden. Als men doorgaat met het klakkeloos opvoeren van de productie, als economen van mening blijven dat een groei van het nationale inkomen een gewenste zaak is, als geen research op grote schaal op het gebied van energie en hergebruik van grondstoffen wordt gestart, als geen inter-

nationale samenwerking plaats vindt, dan zal de sombere beschouwing van Pen zeker werkelijkheid worden. Het is alleen de vraag wat de maatschappij gaat doen in het kader van de mogelijkheden die ze heeft. In dit verband is vooral van belang dat economen zich gaan beraden over de betekenis van de productiefactor natuurlijke hulpbronnen, indien ze tenminste over schaarste nog zinnige dingen willen zeggen.

J. van der Straaten

Alle bankzaken
65 vestigingen
in Nederland
Affiliatie te New York

(I.M.)

reden uit het arbeidsproces zijn verstoten, doen zich met name voor *daar waar de interne arbeidsmarkt van het bedrijf extern wordt*. Dit biedt de beleidsinstanties, die het regionale beleid voorbereiden en evalueren, de mogelijkheden om ervaring op te doen met de koppeling van het personeelsbeleid van de bedrijven aan een regionaal herplaatsingsbeleid. Het bedrijf richt zich door middel van haar sociale beleid steeds meer op bepaalde voorkeurspatronen van haar maatschappelijke omgeving. Het blijft eenrichtingsverkeer als de omgekeerde relatie niet bekeken wordt.

Het is op de eerste plaats van belang de samenstelling van de groep werklozen te onderzoeken. Alleen door herhaaldelijk onderzoek (steekproef), bijv. uitgevoerd onder leiding van de Regionale Raden voor de Arbeidsmarkt, verkrijgen we actuele informatie. Ik wil hier niet te ver vooruitlopen op een eventueel te gebruiken model voor herplaatsing van werklozen. Op dit moment zal er eerst een principebesluit genomen moeten worden om het werkloosheidsvraagstuk te kunnen bestuderen. De Regionale Raden voor de Arbeidsmarkt kunnen activiteiten ontplooiën door bij de minister erop aan te dringen te mogen ingrijpen en nu reeds *operationeel* te worden (want dat zijn ze nog steeds niet!). Op deze wijze krijgen die activiteiten meer *gezag*. Tegelijkertijd is er dan een basis gelegd van waaruit een *algemeen erkende samenwerking* kan worden opgebouwd voor een gedifferentieerder arbeidsmarktbeleid dan voorheen. In aansluiting hierop moet een *geïntegreerde planning* worden voorbereid voor de toekomstige herverdeling van bevolking en werkgelegenheid tussen en binnen de regio's. Met betrekking tot dit laatste kan worden verwezen naar het onderzoek van Drewe ¹⁾, waarbij modellen in ontwikkeling zijn om het gedrag van regionale en stedelijke systemen te voorspellen.

Een complementair deel ervan, maar in de praktijk nóg minder ontwikkeld, vormt het onderzoek naar beslissingsprocessen, dat van betekenis is voor de uitvoering van stedelijke en regionale plannen. Meer inzicht en ervaring is daarbij nodig ten aanzien van de interacties tussen organisaties waarvan de effecten onvermijdelijk in de planning behoren te worden opgenomen. Interessante ervaringen hieromtrent deden Friend en Hunter ²⁾ op in Engeland. De uitbreidingsplannen van de stad Droitwich in Worcestershire werden gepresenteerd in een gaaf stukje „tekenwerk“ van gebouwen, wegen enz. Tevens werd een analyse gemaakt van de beslissingen die genomen moesten worden (welke, door wie, voor wat en wanneer), om te achterhalen welke moeilijkheden beleidsinstanties kunnen tegenkomen.

Eenzelfde vorm van planning kunnen we ons ook

voorstellen, wanneer er stappen ondernomen worden om het werkloosheidsvraagstuk aan te pakken. Schetsmatig is hierboven het principe duidelijk gemaakt. Het is de bedoeling om van daaruit te komen tot een plan waarin, uitgaande van een gedifferentieerde analyse van de werkloosheid, gestreefd moet worden naar een optimale herplaatsing in het arbeidsproces én waarbij een analyse gemaakt moet worden van de te nemen *beslissingen (welke, door wie, voor wat en wanneer)!*

Het regionale beleid zal in discussie moeten worden gebracht, niet alleen formeel door de instelling van de Regionale Raden voor de Arbeidsmarkt, maar door werkelijk operationeel handelen. Op deze wijze kunnen de verantwoordelijke beleidsinstanties er blijk van geven dat actuele problemen *per definitie* in hun actieveld liggen.

A. W. H. G. Vloemans

¹⁾ P. Drewe, Randstad Holland — How to analyse an Emerging Metropolitan Scale? *Regional and Urban Economics*, 1971, blz. 227-246.

²⁾ J. K. Friend, J. M. H. Hunter. Multi-organisational decision processes in the planned expansion of towns, *Environment and Planning*, vol. 2. Institute for Operational Research, 56/60 Halam Street, Londen, 1970.

esb

Mededelingen

Economische implicaties

MIT-rapport

Op dinsdagavond 18 april a.s. organiseert Panta Rei, de Kring van afgestudeerden der Nederlandse Economische Hogeschool een bijeenkomst over de economische implicaties van het MIT-rapport. Er zullen inleidingen worden gehouden door: Drs. J. A. Hartog, Prof. Dr. L. H. Klaassen en Prof. Dr. J. H. P. Paelinck.

Aanvang: 19.30 uur.

Plaats: Nederlandse Economische Hogeschool, zaal A 1, Burg. Oudlaanlaan 50, Rotterdam.

International Summer Course on Legal Aspects of European Integration

Van 21 augustus tot 2 september a.s. organiseren het Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam en de NUFFIC een cursus over de juridische aspecten van de Europese integratie.

De cursus is bestemd voor juristen met enige praktijkervaring, die door hun werkkring regelmatig geconfronteerd worden met de problemen rondom de interpretatie van het EEG-verdrag.

Het lesgeld bedraagt f. 600. De voertaal is Engels. Inlichtingen: NUFFIC, Molenstraat 27, Den Haag, tel. (070) 63 05 50, tst. 228.

Inhoud en organisatie van het onderwijs

Wijs en Onwijs in het Onderwijs (II)*

PROF. DR. W. BRAND

Inhoud van het Onderwijs

Het onderwijsbedrijf houdt zich bezig met de overdracht van kennis, hetgeen tegelijk het aanleren van zekere vaardigheden, attitudes en gedragspatronen impliceert. De over te dragen kennis dient relevant te zijn d.w.z. in overeenstemming met de verwachtingen van de maatschappij omtrent wat iemand behoort te weten na een zekere periode een bepaalde vorm van onderwijs te hebben genoten. Lessen over hoeveel engelen op een punt van een naald staan of waarin de hoeveelheid tanden van een paard wordt afgeleid uit bijbelteksten zijn niet meer relevant. Hetgeen echter wel belangrijk is, is moeilijk vast te stellen.

Voor het lagere onderwijs lijkt het duidelijk dat de kennis van lezen, schrijven en rekenen plus de beginselen van aardrijkskunde en geschiedenis moeten worden bijgebracht. Bij het secundaire onderwijs wordt het al ingewikkelder, aan te geven wat significant is. Wat nu belangrijk is, is straks verjaard en het lesrooster dient dan ook geregeld, bijv. elke 5 jaar, te worden aangepast aan de veranderingen waaraan de samenleving, inclusief het onderwijsproces, onderworpen is. De technische scholen, die zijn omgezwaaid van opleidingen voor ambachtelijke beroepen naar die van arbeiders voor de industrie- en dienstensector zijn hiervan een goed voorbeeld.

Ik wil niet treden in de problematiek van curricula voor het secundaire onderwijs, doch opmerken, dat hierbij reeds duidelijk verschillen in bevattingsvermogen een rol spelen, zodat differentiële vormen van onderwijs geboden zijn. Bij technische opleidingen (ook zeevaartscholen, zoals ik ontdekte) willen de leerlingen met hun handen werken, met concrete zaken bezig zijn en bestaat geen interesse voor culturele onderwerpen of vakken met een zekere abstractie, zoals de betreffende leraren me hebben verzekerd. Op deze grond meen ik, dat het niet zinvol is te praten over onderwijs voor de werkende jeugd of de uitbreiding van de leerplicht tot 16 (per augustus 1971 officieel) of zelfs straks 18 jaar, alvorens men zich ervan heeft vergewist, welke vakken en welke diepte van behandeling voor de groepen, die thans niet aan voortgezet onderwijs na hun 14e jaar deelnemen — overigens een relatief steeds kleiner wordende groep — moeten en kunnen worden gegeven. Hier lijkt experimenteren plus evaluatie noodzakelijk alvorens tot wetelijke maatregelen te besluiten en het programma vast te leggen omtrent inhoud en omvang van de stof, die in een zekere periode moet worden gedoceerd. Men kan enige alternatieve pakketten van vakken in het programma inbouwen, maar dergelijke keuzemogelijkheden moet

men niet overdrijven, ten einde het onderwijs niet onnodig duur te maken.

Het komt mij voor, dat we niet lichtvaardig het huidige systeem, waarbij van de 100 kinderen, die de lagere school hebben doorlopen, er zo'n driekwart naar het technische (TO) en ULO (thans MAVO) gaan en 20% naar het VHMO (de rest gaat direct aan het werk), moeten verwisselen voor een stelsel, waaronder alle kinderen eerst drie jaar gelijkvormig onderwijs ontvangen, terwijl daarna pas differentiatie optreedt. Men houde ook in het oog, dat de meeste lagere scholen thans zgn. B-scholen zijn, die slechts voor ULO en TO opleiden. Het huidige stelsel is aangepast aan de economische behoeften van de maatschappij en wordt ook geschraagd door de bestaande begaafdheidsverdeling, zoals herhaaldelijk is vastgesteld. Hierbij moet nog worden gesignaleerd, dat thans ca. één derde van hen, die naar de LTS gaan, ca. 55% van hen, die naar de ULO gaan en ca. 50% van hen, die naar het VHMO gaan, de eindstreep niet halen, zelfs niet na doublures.

Een zelfde onderwijs voor alle kinderen van de betreffende leeftijdsgroep, zoals de Amerikaanse „secondary school” verschaft; lijkt humaner, maar of dit zo is, is betwistbaar. Het remt de ontwikkeling van betere leerlingen, terwijl de minder begaafden niet in algemene vorming zijn geïnteresseerd. Aan Amerikaanse onderwijs economen, die vaak zweren bij hun „comprehensive school” (waarvan ook slechts 60% van de leerlingen het diploma verwerven), heb ik wel eens verzekerd, dat indien zij ons stelsel bezaten de absorptie van allerlei minderheidsgroepen in de samenleving, die thans zoveel hoofdbrekens geeft, gemakkelijker zou verlopen. De recente pogingen, die in Amerika zijn ondernomen om de misdeelde jeugd door extra-onderwijs bij te spijkeren, hebben weinig succes opgeleverd. Bij C. Jenks en D. Riesman¹⁾, die de bestaande literatuur grondig hebben bestudeerd, kan men de conclusie vinden, dat van beter onderwijs waarschijnlijk de knappe of gemotiveerde leerlingen meer zullen profiteren dan de slechte studenten. Hierbij kan nog worden aangekend, dat in Japan, dat in 1947 voor het Amerikaanse stelsel van MO met zijn nadruk op algemene vorming heeft geopteerd, thans kritiek op dit systeem wordt uitgeoefend omdat te weinig mensen met beroepstraining beschikbaar komen.

* De vorige aflevering, „De doeleinden van het onderwijs”, verscheen in *ESB* van 15 maart jl.

¹⁾ *The Academic Revolution*, New York, 1968, blz. 124. Men leze het gehele 3e hoofdstuk, „Social Stratification and Mass Higher Education”, blz. 61-154.

Straf curriculum

Ook bij het hoger onderwijs ben ik geporteerd voor een straf curriculum (d.w.z. per vakgroep een in lesuren vastgesteld programma) althans tot het kandidaats-examen om studenten de beginselen van een vak bij te brengen. Voor elke studierichting moet men nagaan welke onderwerpen belangrijk zijn om in bijv. drie jaar te worden onderwezen. Het voordeel van een doordacht programma is, dat alle docenten zich gezamenlijk moeten bezinnen op wat zij in de toegemeten tijd dienen te behandelen en dat de te presenteren stof als een eenheid wordt gezien, waarin ieder zijn aspect bijdraagt.

Elk jaar zou een tentamen of toets moeten worden afgelegd om vast te stellen of de student genoeg vorderingen heeft gemaakt. Indien de candidandus na een éénmaal herhaalde toets onvoldoende blijft, dient hij van verdere studie te worden uitgesloten. Wordt het niet tijd, dat in ons land evenals in Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten een grotere studiediscipline wordt geëist? Mag de overheid geen stringente regels stellen nu (in 1969) de jaarlijkse uitgaven per alfa-student ca. f. 24.000 en voor een bèta-student f. 112.000 bedragen? Volgens mij is een driejarige kandidaatsstudie voldoende en ik zie geen behoefte aan een vierjarige studie, zoals K. Posthumus²⁾ voorstaat en waaraan na een succesvolle afsluiting de titel van doctorandus wordt verbonden. Het laatste zou afwijken van wat in het buitenland gebeurt, waardoor de gewenste standaardisatie in het Europese onderwijssysteem, met het oog op de straks grotere mobiliteit van de arbeidskracht, wordt bemoeilijkt. Overigens ben ik voorstander, zoals ik reeds eerder heb betoogd³⁾, van de verplaatsing van de meeste kandidaatsstudies naar het hogere beroepsonderwijs. Wat ik sindsdien gehoord heb over bijv. de opzet van het hogere economische en administratieve onderwijs (HEAO) heeft mijn opvatting versterkt, dat aan abiturienten van deze scholen de graad van kandidaat kan worden verleend en alleen zij, die deze opleiding met vrucht hebben doorlopen, naar de universiteit moeten komen. In dit verband moet het me van het hart, dat het me onzinnig voorkomt, dat er momenteel meer studenten aan de technische hogescholen (TH) zijn dan deelnemers aan het hoger beroepsonderwijs (HBO). Op economische gronden, dacht ik, zou de verhouding tussen beide categorieën ca. 1 op 3 moeten zijn.

Voor de doctorale studie aan de universiteit dienen uiteraard een vrij groot aantal richtingen te worden geschapen, maar we moeten af van de proliferatie van leerstoelen, die thans plaatsvindt omdat steeds nieuwe specialisaties aan de horizon opdoemen, die van belang schijnen.

De universiteit behoort geen winkel van Sinkel te worden, waarin alles te koop is. Naar mijn smaak bestaan thans reeds teveel opties, hetgeen het onderwijs nodeloos duur maakt en de overzichtelijkheid van het vak voor de studenten bemoeilijkt.

Wanneer het wenselijk lijkt een nieuwe leerstoel in het leven te roepen, zou er een ander vak af moeten gaan, ten einde te verzekeren, dat de studieduur niet onnodig wordt verlengd. Dit geldt o.a. ook voor de wetenschappelijke staf, die mijns inziens slechts voor bestaande onderwijstaken behoort te worden aangehouden. Zodra een wetenschappelijk ambtenaar wordt benoemd, tracht hij thans zijn positie te verstevigen door zijn onderwijsfunctie uit te breiden plus toetsen in te stellen, zodat de studie wordt uitgerekt. Als

algemene regel zou men bij het HO kunnen aanhouden, dat slechts een volledige werkkring wordt aangeboden als tenminste vijf lesuren worden gegeven. Functies, die minder lesuren vergen, zouden dan door buitenstaanders worden vervuld. Het schrijven van een dissertatie dient, dunkt mij, in de vrije tijd te gebeuren en niet op kosten van de gemeenschap.

Ik ben ook voorstander van een scheiding tussen onderwijs en onderzoek. De in het rapport van de commissie-Overbeek (1968) vermelde indeling van de werktijden van de hoogleraar (25% besteed aan onderwijs, 35% aan onderzoek, 10% aan literatuurstudie en 30% aan andere werkzaamheden op een jaarlijkse werktijd van 2.000 uur) en van de andere leden van het wetenschappelijke corps (35% aan onderwijs, 35% aan onderzoek, 10% aan literatuurstudie en 20% aan andere werkzaamheden besteed op een jaarlijkse werktijd van 2.000 uur) is een fictie. Ik weet, dat vele hoogleraren meer tijd aan onderwijs- en bestuurstaken spenderen dan hierboven is gesuggereerd, maar ik heb mijn twijfels over de berekende tijd besteed aan research.

Als men onder onderzoek verstaat iets oorspronkelijks verrichten, feiten combineren, die nog niet met elkaar in verband zijn gebracht enz. en daarover publikaties van enig gehalte in de ogen van tot oordelen bevoegde vakgenoten leveren, dan geloof ik dat 75% van de hoogleraren en 90% van de wetenschappelijke staf jaarlijks geen onderzoek doet. Het bijhouden van de literatuur in zijn vak en het schrijven van artikelen op basis van kritisch lezen van andermans werk (dat doen ook slechts weinigen!) beschouw ik niet als onderzoek. Hoe het individuele staflid de vruchten van zijn arbeid pretendeert te classificeren, is zijn zaak. Wanneer hij met potlood, papier en boeken lezen zijn tijd vult, zonder dat zulks de gemeenschap extra-fondsen kost, behoort dit tot de academische vrijheid, die ik hoog acht. Men kan trouwens zonder echt onderzoek te plegen een uitstekend docent zijn. Wetenschappelijke creativiteit en didactische bekwaamheden zijn vaak niet in één persoon verenigd.

Research

Waar ik voor pleit is, dat de stroom van gelden voor research (geschat op 40% van het budget voor hoger onderwijs) gescheiden wordt van die voor onderwijs, opdat een beter inzicht wordt verkregen in het werkelijke onderzoek, dat bij het hogere onderwijs geschiedt. De overheid of de instantie, belast met het beschikbaar stellen van gelden voor research, heeft dan de kans regelmatig vast te stellen óf de particuliere onderzoeker óf het universitaire instituut aan de belofte, vervat in zijn subsidieaanvraag, heeft voldaan. Tevens kan dan worden vastgesteld of de grond van de maatschappelijke behoefte aan fundamenteel en toegepast onderzoek nieuwe prioriteiten voor de toewijzing van fondsen moeten worden gehanteerd. Wij moeten af van de in tal en last toenemende instituten, die rondom vrijwel alle leerstoelen ontstaan en waarvan het nut triviaal is.

²⁾ *De universiteit: doelstellingen, functies, structuren*, 's-Gravenhage, 1968. Ondertussen is deze gedachte in de wet tot herstructurering van het WO, die in april 1971 bij de Tweede Kamer is ingediend, vastgelegd.

³⁾ Zie mijn artikel in *ESB* van 26 juli 1967.

Meermalen heb ik, als ik in zo'n gebouw rondwandelen, gedacht aan de uitspraak van de directeur van een Engels researchinstituut, die, toen hem werd gevraagd hoeveel mensen er bij hem werkten, antwoordde: „Minder dan de helft”.

Een deel van het spoorwerk kan men m.i. ook beter onderbrengen bij afzonderlijke instituten (waaraan hoogleraren, die dit ambiëren en ervoor de bekwaamheid bezitten, zijn verbonden), die zich zoals het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam in hoofdzaak door betaalde opdrachten kunnen bedruipen.

Eén van de problemen om het universitair onderwijs op een rationele leest te schoeien, is dat elke hoogleraar en elk staflid, dat twee jaar meeloopt, een vaste aanstelling krijgt. Dit houdt een flexibele organisatie tegen en betekent, dat men wordt opgescheept met een steeds groeiende wetenschappelijke staf, waarvan een deel niet of niet meer in het academische bedrijf thuis hoort. Het is mij bekend dat bij één Leidse faculteit niemand tot vast lid van de staf wordt benoemd, alvorens hij tenminste vijf jaar buiten de universiteit zijn sporen heeft verdiend. Dit is een goede regeling, maar gaat mijns inziens niet ver genoeg. Er moeten methoden worden gevonden om het dorre hout (d.w.z. de middelmatigen, die de geborgenheid en zachtmoedigheid van het wetenschappelijke milieu verkiezen boven de „kille” maatschappij) van het groene te scheiden tijdens het onderwijsproces, al zie ik voorlopig niet hoe.

Examens behoren bij onderwijs als boter bij de vis, omdat de maatschappij aan diploma's waarde toekent en verwacht, dat bij een bepaald diploma een zekere kennis hoort. Het is ideaal dat zoveel mogelijk schriftelijke standaardtoetsen worden ontwikkeld zodat op een objectieve wijze (d.w.z. via een methode, waarbij de wijze, waarop de antwoorden worden gewaardeerd, van tevoren wordt vastgelegd) inzicht en begrip worden getest. We moeten af van mondelinge tentamens, waar allerlei subjectieve elementen insluipen en elke volhoudende leerling tenslotte de slijtageslag van de examinatoren, die genade voor recht laten gelden, wint. Het spreekt vanzelf, dat men niet aan belanghebbenden of leerlingen kan overlaten, te beoordelen of zij al of niet voldoende hebben opgestoken tijdens een bepaalde leerperiode.

Examens of toetsen zijn een vorm van interne evaluatie, maar t.a.v. het gehele secundaire en tertiaire onderwijs zouden ook de toekomstige afnemers of werkgevers mee moeten praten over vorm en inhoud, zoals thans alleen bij het TO gebeurt. Wat de externe evaluatie betreft, acht ik het ontstellend, dat voor de lagere school, die eind-onderwijs vormt voor 56% van de beroepsbevolking (of zelfs 87% van de totale bevolking van 14 jaar en ouder exclusief zij, die nog dagonderwijs genieten volgens de volkstelling van 1960) nimmer is nagegaan in hoeverre deze mensen nog lezen, schrijven of deelnemen aan het sociale en politieke leven. Het zou mij niet verwonderen als zo'n 15% geen voldoende leescapaciteit meer bezit.

Hoewel ik de betekenis van goed geïntegreerde programma's van een zekere tijdsduur heb onderstreept, hoeft men niet al te perfectionistisch in dit opzicht te zijn. Men bedenke, dat elk onderwijs in belangrijke mate droogzwemmen blijft. Het komt er steeds op aan wat men straks met de verworven kennis doet. Ik kom niet onder de indruk van uitspraken in de trant van: wat een ingenieur leert aan de hogeschool is in vijf of tien jaar verouderd. Degene, die zo'n slagzin hanteert, meent van-

zelfsprekend door zelfstudie of bijscholing de dans ontsprongen te zijn. In het slechtste geval betekent de uitspraak, dat de leraren niet hebben gedeugd. Elk onderwijs en hoger onderwijs in het bijzonder heeft tot doel het zelf-leren te bevorderen en elke hoogleraar, die enige zelfkennis bezit, weet dat wat hij verkondigt straks achterhaald wordt of de zaken, die hij nu behandelt, waarschijnlijk over 5 maar zeker over 25 jaar niet zo belangrijk zullen zijn. Waar het op aankomt, is dat hij zijn pupillen tot nadenken aanspoort, hun blik verruimt en zo mogelijk leert een zelfstandig oordeel over bepaalde zaken te vormen.

Dit alles kan ook aan de hand van een verouderde en in elk geval verouderende wetenschap. Ik kan er nog aan toevoegen, dat geslaagde lieden in de private en publieke sector inclusief professoren zich naar mijn ervaring in het algemeen als „self-educated” beschouwen en zich niet bewust zijn veel van hun leermeesters te hebben opgestoken. Ze hebben, lijkt mij, ook gelijk. De beste leerschool bestaat in (zelf)werkzaamheid in een maatschappelijke functie en het onderwijs kan hiervoor niet als substituut dienen.

Organisatie van het onderwijs

Bij het onderwijs vormen de leraren, leerstof en leermiddelen de produktiemiddelen, terwijl de leerlingen de „grondstof” vormen die „veredeld” wordt of waaraan meerwaarde wordt toegevoegd tijdens de produktie. Uit de analyses, die in diverse landen, vooral in Amerika, zijn ondernomen, blijkt steeds weer, dat de intelligentie van de pupillen determinerend is voor de effectiviteit van de kennisoverdracht.

De grootte van de klas (of van het aantal toehoorders) is van minder belang evenals de kwaliteit van docenten en leerstof. De actie van de vakbonden voor kleinere klassen leek aanvankelijk ingegeven door een dreigende overproduktie van onderwijzers. Later heeft men de wenselijkheid van beter onderwijs of meer aandacht voor de individuele leerling erbij gehaald om de eis tot kleinere klassen kracht bij te zetten. Het is een ondeugdelijk argument, want het is bewezen, dat het voor het leerproces weinig uitmaakt of de klassen 30, 35 of 40 leerlingen bevatten. Pedagogen suggereren soms, dat nog kleinere klassen, zeg met 10 of zelfs 4 leerlingen per klas, wellicht wel effectiever zouden zijn, maar ik beschouw dit als grapjes, omdat zij het onderwijs onbetaalbaar zouden maken. Wel lijkt het zinvol een extra beloning uit te loven voor een onderwijzer, die bereid is een klas van ca. 50 of 60 leerlingen les te geven eventueel met een hulpkracht om dreigende achterblijvers op te trekken.

Er zit dus evenmin iets heiligs in de criteria van het klassegemiddelde per leerkracht bij het secundaire onderwijs of zoveel studenten per hoogleraar of lid van de wetenschappelijke staf. Dergelijke Tom Poes-formules, die worden gebruikt om de uitbreiding van het academische bedrijf te rechtvaardigen, dienen, zoals in een UNESCO-rapport is gesteld, ter ondersteuning van verouderde onderwijsmethoden of van de mythe dat door handhaving van een bepaalde verhouding tussen staf en studenten de doelmatigheid van het onderwijs wordt bevorderd, waarbij nog moet worden opgemerkt, dat van de ingeschreven studenten in de regel slechts tweederde daadwerkelijk aan het onderwijs deelneemt. Van hetzelfde twijfelachtige gehalte acht ik de ramingen, die

gemaakt worden voor het toekomstige bouwprogramma aan de hand van de verwachte toeloop van studenten en maatstaven, zoals de ruimte nodig per student, per staflid enz. Hierbij wordt geen rekening gehouden met de onderbezetting van de bestaande onderwijsfaciliteiten. Voor de ontwikkelingslanden heeft een vroegere hoge UNESCO-functionaris (M. Adishesiah) eens geschat, dat de bestaande onderwijscapaciteit slechts voor 25% werd benut. Is het in ons land beter? We weten het niet omdat bij het onderwijs ten onrechte geen economische maatstaven worden aangelegd.

Uit het feit, dat bij het onderwijs de intelligentie van de leerling de gewichtigste variabele is, mag men niet concluderen, dat het resultaat uitsluitend van de capaciteiten van de ontvangers afhangt. Intelligentie is op zichzelf niet meetbaar en blijkt alleen in een bepaalde maatschappelijke context. Een geringere verstandelijke aanleg of begaafdheid kan bovendien door ijver en volharding worden gecompenseerd. Hieruit volgt, dat de intellectuele dispositie wel degelijk ontwikkeld wordt dankzij goede leermeesters en de kwaliteit van de stof, waarover men zich buigt. In dit verband is het veront-rustend bij P. B. Renes⁴⁾ te lezen, dat de mannelijke bevolking van de kweekscholen (pedagogische academies thans) voornamelijk uit „kneusjes” bestaat, die ULO-A abiturienten zijn en voor ULO-B gezakt zijn⁵⁾. Waarschijnlijk is ook dat een aantal van de beste onderwijzers thans naar het HO gaat, waar psychologie en pedagogie als studierichtingen voor hen openstaan.

Het grote percentage onbevoegde leerkrachten bij het MO geeft een indruk van de achteruitgang in kwaliteit. Betrokkenen hebben me verteld, dat de exameneisen bij diverse vakken zijn verlaagd. Voor het HO geldt allicht ook, dat de voor kort explosieve uitbreiding tot een minder zorgvuldige selectie dan voorheen van de wetenschappelijke staf heeft geleid. Te velen zijn, nauwelijks van de collegebanken, in het academische bedrijf opgenomen. Elke ingewijde weet, dat er een groot verschil in gehalte van hoogleraren en wetenschappelijke medewerkers bestaat, maar dit wordt met de mantel der liefde bedekt. De universiteit is in belangrijke mate een „mutual protection society”, waarvan een deel van de leden een „professionalized leisure class” vormt.

Deze gebreken in het onderwijs zijn daarom zo kwalijk, omdat men slechts leert wanneer men respect heeft voor de onderwijzer. Zodra de leerling de deskundigheid van de leraar in twijfel trekt of zijn gezag niet erkent, steekt hij niets meer op. Een zekere hiërarchische verhouding vloeit uit de relatie docent-pupil voort en zonder deze bestaat geen effectief onderwijs. Overigens bedenke men, dat men van docenten wel een zeker didactisch vermogen mag eisen, maar dat zij geen „baby-sitters” zijn, die de taak van de ouders voor het wel en wee van hun kinderen kunnen overnemen.

Er is waarschijnlijk bovendien een negatieve correlatie tussen het niveau van het onderwijs en de belangstelling van de leraar voor zijn leerlingen. De onderwijzer is naar mijn mening het meest in de vorderingen van zijn pupillen geïnteresseerd, de leraar al minder en de hoogleraar bovenal in zijn vak of liefhebberijen en slechts in zijn beste studenten. Deze situatie moet mijns inziens op de koop toe genomen worden. Naarmate een leerling stijgt op de onderwijsladder, kunnen hogere verwachtingen en meer verplichtingen aan de studenten gesteld worden.

Het leerproces verloopt verder in een sociaal verband. Het samenleren met andere gemotiveerden in een klas en het leven in een maatschappij, waarin de macht van kennis dagelijks wordt gedemonstreerd, kan niet anders dan velen prikkelen om hun verstandelijke vermogens te ontwikkelen. In diverse arme landen vindt men vaak potentieel intelligente mensen, die hun mogelijkheden niet kunnen bewijzen omdat de omstandigheden waaronder zij werken geen uitdaging bieden om hun beste beentje voor te zetten. Vandaar de „vlucht van de breinen” uit de arme naar de rijke landen, waar wel de kans bestaat om verstandelijke capaciteiten te ontplooiën.

Methoden

Wat de methoden van onderwijs betreft, is er alle reden zich te bezinnen op de manier, waarop de overdracht van kennis kan worden verbeterd of versneld. Hoorcolleges zijn geen ideale vorm van onderwijs, omdat men niet weet of de luisteraars er met hun aandacht wel bij zijn. Begeleiding van de studie door assistenten levert blijkens de ervaring slechts een minimaal resultaat op. Responsiecolleges en seminars werken niet beter, behalve als de deelnemers een bepaalde taak opgelegd krijgen. Voor projectonderwijs valt veel te zeggen — het is heel goed mogelijk de theorie van de economische groei te behandelen aan de hand van de problematiek van de ontwikkelingshulp of de feitelijke gebeurtenissen in bijv. Cuba of China, maar de deelnemers moeten dan bereid zijn, zich in te spannen door veel te lezen. Tot nog toe schijnt het geroep om projectonderwijs vooral uit te gaan van hen, die het al weten en bij de keuze van projecten gestaafd wensen te worden in hun vooroordelen. Aan zulk een opzet zal geen docent, die zich respecteert, zijn medewerking kunnen verlenen.

Sommige schrijvers (o.a. de reeds genoemde P. J. Drucker) verwachten de oplossing van een nieuwe technologie of een verandering in de produktiefunctie, om te voorkomen dat de kosten per leerling voortdurend stijgen. Ik heb wel eens voorgesteld, dat we in ons kleine landje met één hoogleraar, die een inleiding in de economie via het televisiescherm doceert, 'kunnen volstaan, indien we het eens worden over wie het meest geschikt zou zijn om zulke colleges te geven. Aan de universiteiten zou men dan voor dit vak met wetenschappelijke medewerkers kunnen volstaan om de onderwezen stof te doen bekijken. Dit idee is door verschillende overwegingen ingegeven. Ik ga ervan uit, dat televisie een uitstekend instructiemedium is, dat in ons land onvoldoende voor dit doel (en voor de opvoeding en ontwikkeling van volwassenen) wordt gebruikt.

⁴⁾ *Recruterings en selectie van leerkrachten voor het lagere onderwijs*, Groningen, 1969. Wat ik heb gehoord over de inhoud van de programma's van de normaalschool of pedagogische academie heeft mijn indruk bevestigd, dat van deze instituten weinig te verwachten valt op het gebied van innovaties in het onderwijs.

⁵⁾ Het optrekken van het salarispeil om meer gemotiveerden aan te trekken, lijkt een ondeugdelijk middel. De verhouding tussen het netto salaris van een hoogleraar, lector, leraar MO en onderwijzer bedraagt sinds 1948 vrijwel onveranderd: 3,2 : 2,6 : 1,8 : 1. Men kan aan deze relaties m.i. niet veel morrelen zonder de stimulans tot opstijging te verminderen.

Goede televisiedocenten moeten over een extra dimensie beschikken, wat persoonlijkheid en voordracht betreft, ten einde het gemis van lijfelijke confrontatie te compenseren. Men moet superieure didactici voor dit bepaalde medium kiezen en er ook rekening mee houden, dat de voorbereiding van een televisiecollege vijf- tot tienmaal meer tijd kost dan een normaal college. Radio, films, grammofonplaten, schriftelijke cursussen⁶⁾, geprogrammeerde leerboeken enz., bieden soortgelijke voordelen als instructiemedia mits ze door uitstekende docenten, die zich grondig verdiept hebben in de erbij behorende technieken, worden gegeven. Mijn economische geweten knaagt echter als men deze middelen niet op een optimale wijze toepast en vooral geen kosten-batenanalyse toepast, d.w.z. op het onderwijsproces bezuinigt of met dezelfde mankracht meer onderwijs verschaft dan anders mogelijk zou zijn. Helaas is het zo dat men sommige van deze media bij het hoger onderwijs, waar geen kostenbesef is ingebouwd, als mode-artikelen invoert.

Mijns inziens heeft het weinig zin over methoden tot vernieuwing van het hoger onderwijs te spreken tenzij de gemiddelde werkweek van de student op ca. 30-35 uur wordt gesteld. Ik pleeg studenten voor te houden, dat de academicus op een verantwoordelijke plaats in de samenleving in onze landen gemiddeld 60 uur per week werkt en dat dit tot het jaar 2000 zo zal blijven volgens een in Amerika verricht onderzoek.

Er is alle aanleiding bij het onderwijs te experimenteren ten einde zelfstudie en versterking van de motivatie van de deelnemers te bevorderen en aldus op de docententijd te besparen. In de huidige situatie, waarin het conventionele onderwijs praktisch geheel door de overheid wordt gefinancierd, dient het ministerie geëquipeerd te zijn of te worden om dergelijke proefnemingen te begeleiden en te evalueren. Er dient op talloze punten een meer gecentraliseerde structuur te komen. Wie heeft ooit van een goed georganiseerd bedrijf gehoord, waarin de eigenlijke produktie niet door het bestuur wordt gedirigeerd? De overheid dient als verschaffer van de inbreng (leraren, gebouwen en leermiddelen) kennis te hebben van zijn eigen produktie-functie, in staat te zijn de opzet van de verschillende studierichtingen te beoordelen en na te gaan of met de verstrekte middelen een zekere hoeveelheid kennis aan een maximaal aantal participanten wordt doorgegeven.

Verder dient zij de richtgetallen en verdeelsleutels te ontwerpen voor de uitbreiding van het onderwijs en onderzoek. Op het ministerie dient men deskundigheid te verwerven over alle aspecten van het onderwijs.

Delegatie

Uiteraard moeten bepaalde taken worden gedelegeerd. Het onderwijs is in wezen een gedecentraliseerd bedrijf waarbij zij, die er de hersenarbeid en toewijding leveren zo weinig mogelijk geringeloorde behoren te worden. Met de term decentralisatie of autonomie van het onderwijs lost men op zichzelf echter niets op. De gedecentraliseerde beslissingen moeten in overeenstemming zijn met centraal gestelde doelstellingen. Dit vereist weer een systeem van georganiseerde structuren (zoals voor de grotere gemeenten onderwijsdiensten, provinciale organen om de lokatie van scholen optimaal te doen zijn en te kleine scholen te verhinderen, op landelijk

niveau lichamen voor het HO ten einde de uitbreiding voor de diverse disciplines op verschillende plaatsen te coördineren en nieuwe specialisaties optimaal te programmeren), criteria voor het meten van doeleinden en een combinatie van stimulansen en sancties, ten einde te verzekeren dat de gedecentraliseerde plannen in overeenstemming zijn met de nationaal vastgestelde programma's en budgets.

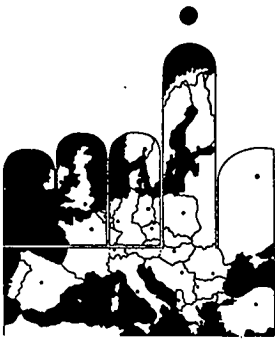
De regering behoeft verder diverse adviesinstanties. Wij bezitten al de Academische Raad, de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid, de Stichting voor Onderzoek van het Onderwijs enz. Het is mijn indruk als iemand, die van geen van deze lichamen lid is, dat het ministerie thans niet de competentie bezit, de gedane voorstellen te vertalen in bindende richtlijnen voor het onderwijs. Advieslichamen zijn naar mijn ervaring slechts effectief in zoverre het secretariaat deskundig is en in staat is dergelijke instellingen zodanig te sturen, dat hun adviezen bruikbaar zijn voor de praktische politiek.

Wat het HO betreft, was de „ordo duplo”, zoals die bestond en waarbij curatoren verantwoordelijk waren voor financiën, administratie en technische diensten en de senaat of hoogleraren voor het onderwijs, een paskwil. Bij het HO dienen beroepsbestuurders te komen, hetgeen een versterking van de leiding en een herverdeling van de verantwoordelijkheid en beslissingsbevoegdheid betekent. Zo'n reorganisatie zou de vrijheid in het onderwijs geenszins aantasten. Integendeel, het zou docenten vrijmaken voor de taken, waarvoor zij zijn geroepen en gewassen. Vanzelfsprekend wens ik niets af te doen aan de mogelijkheid om wijde verbreide opvattingen, bestaande theorieën en maatschappelijke instituties te kritiseren. Een goed advies voor HO speciaal is: wetenschap zonder bewogenheid is steriel, maar emotie zonder kennis zweemt naar hysterie.

De wet op de bestuurshervorming van het WO (1969) heeft mijns inziens een verkeerde opzet. Ze heeft niet tot doel het apparaat van het HO beter te doen functioneren. Integendeel, ze lijkt ingegeven door wat J. H. Huizinga het „puerilisme” noemde, hetgeen ik hier definieer als de dwaze neiging van vele volwassenen om in de pas te lopen met de eisen en verlangens die onder de jeugd leven. Men schijnt vergeten dat jong-zijn een in het algemeen overschatte en snel voorbijgaande fase is in het leven van de mens. Ik verwacht bijzonder weinig van de participatie van studenten in het bestuur, omdat zij het vlottende kapitaal (de aanvankelijke grondstof, die als halffabrikaat aan de maatschappij wordt afgeleverd) vormen van het academische bedrijf (dat zoals elke onderneming belang heeft bij continuïteit) en bovendien de „uncultivated cannot be competent judges of cultivation” (J. Stuart Mill). Om niet te worden misverstaan, verklaar ik gaarne dat ik voor het andere bedrijfsleven een voorstander ben voor medezeggenschap, omdat daar de menselijke potentie van vele arbeidskrachten nog onvoldoende wordt gemobiliseerd. De vergaderziekte, die thans bij het HO woedt, kan slechts worden uitgebannen als de doelstelling van het onderwijs preciezer wordt vastgesteld en het programma met vaste hand wordt nageleefd.

W. Brand

⁶⁾ Uit het boekje: *Het schriftelijk onderwijs in Nederland*, uitgave van de Leidse onderwijsinstellingen, kan men zien hoe weinig we weten over de betekenis van deze vorm van onderwijs in ons land.

Toetredingsverdrag Europese Gemeenschappen (II)

In de vorige Europa-bladwijzer¹⁾ werd reeds aandacht geschonken aan bepaalde aspecten van het verdrag waarin de toetreding tot de Europese Gemeenschappen voor de vier nieuwe lidstaten werd geregeld. Toen werd met name ingegaan op de beginselen van deze toetreding en de aanpassing van de institutionele bepalingen van de Europese Verdragen.

Hierna zullen met name de zgn. overgangsbepalingen worden besproken, die in beginsel betrekking hebben op de periode gelegen tussen de toetreding op 1 januari 1973 en het einde van de overgangsperiode op 31 december 1977.

De overgangsbepalingen

1. Vrij verkeer van goederen

De invoerrechten tussen de Gemeenschap in haar oorspronkelijke samenstelling en de nieuwe lidstaten en tussen de nieuwe lidstaten onderling zullen in vijf etappes van elk 20% worden afgeschaft. De eerste verlaging vindt plaats op 1 januari 1973, doch voor een aantal produkten kan het Verenigd Koninkrijk deze eerste verlaging uitstellen tot 1 juli 1973. Dit geldt met name voor produkten uit die landen waarvoor op overeenkomsten berustende Gemeenbestpreferenties bestaan.

Wat de heffingen van gelijke werking als invoerrechten betreft, vindt er een eerste verlaging met 40% plaats op 1 januari 1974, gevolgd door nog drie jaarlijkse verlagingen van 20%. Als basisrecht en basisheffing waarop de verlagingen moeten worden toegepast, gelden de rechten en heffingen die op 1 januari 1972 werkelijk werden toegepast. De uitvoerrechten en heffingen van gelijke werking worden uiterlijk op 1 januari 1974 afgeschaft.

Voor douanerechten van fiscale aard zijn dezelfde regels omtrent de afschaffing voorzien als voor douane-

rechten, doch de nieuwe lidstaten kunnen deze rechten of het fiscale element ervan vervangen door een binnenlandse belasting, die strookt met artikel 95 van het EEG-Verdrag.

De aanpassing van de tarieven der nieuwe lidstaten aan het gemeenschappelijk douanetarief zal in vier etappes plaatsvinden. Op 1 januari 1974 moet het verschil tussen het basisrecht van de nieuwe lidstaten en het gemeenschappelijke douanetarief verminderd worden met 40%, gevolgd door nog drie jaarlijkse verminderingen van elk 20%. Voor de tariefposten waarbij de basisrechten niet meer dan 15% naar beneden of naar boven afwijken van de rechten van het gemeenschappelijke douanetarief, worden laatstgenoemde rechten toegepast met ingang van 1 januari 1974. Kwantitatieve in- en uitvoerbeperkingen moeten onmiddellijk bij de toetreding worden afgeschaft en maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve beperkingen uiterlijk op 1 januari 1975.

Samengevat is voor de invoering van de douaneunie van de Tien het volgende schema voorzien:

	1-4-1973	1-1-1974	1-1-1975	1-1-1976	1-1-1977
Afschaffing onderlinge invoerrechten	20%	20%	20%	20%	20%
Aanpassing aan het gemeenschappelijk douanetarief	—	40%	20%	20%	20%

2. Landbouw

Vanaf 1 februari 1973 zullen de regels van het gemeenschappelijke landbouwbeleid in de nieuwe lidstaten van toepassing zijn. De maatregelen die genomen moeten worden om de landbouwproducenten in de nieuwe lidstaten de gelegenheid te geven zich gedurende de overgangsperiode aan het gemeenschappelijke landbouwbeleid aan te passen, zijn voornamelijk gelegen op het terrein van de prijzen en de bescherming aan de grens.

De prijzen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid zullen door de nieuwe lidstaten uiterlijk op 1 januari 1978 moeten worden toegepast. Dit betekent dat de nieuwe lidstaten hun prijzen in vijf jaar aan het gemeenschappelijke prijsniveau moeten aanpassen en wel in zes fasen telkens aan het begin van elk verkoopseizoen.

Deze nationale prijzen worden aan het begin van de overgangsperiode overeenkomstig de regels van de respectieve gemeenschappelijke marktordeningen vastgesteld en wel voor Denemarken en Ierland op een zodanig peil, dat het de producenten in die landen mogelijk is hieruit een inkomen te verwerven dat gelijkwaardig is aan het inkomen onder het voordien geldende nationale stelsel. Voor Noorwegen en het Verenigd Koninkrijk wordt een prijspeil vastgesteld dat vergelijkbaar is met een consumentenprijspeil in een voorafgaande representatieve periode.

Dit onderscheid tussen de verschillende nieuwe lidstaten laat zich verklaren uit de bestaande structuur van het landbouwbeleid in deze sta-

ten waarin voor Denemarken en Ierland een met de EEG vergelijkbaar stelsel van producentenprijzen geldt en voor de beide andere staten een laag consumentenprijspeil te zamen met een stelsel van toeslagen uit de schatkist ten behoeve van de producenten (zgn. „deficiency payments”).

¹⁾ Zie *ESB* nr. 2838 dd. 1 maart 1972.

De verschillen in prijspeil tussen de Gemeenschap in zijn oorspronkelijke samenstelling en de nieuwe lidstaten en de nieuwe lidstaten onderling worden in het onderlinge verkeer tijdens de overgangperiode gecorrigeerd door een stelsel van compenserende bedragen. In het handelsverkeer van de nieuwe lidstaten met derde landen zijn het deze compenserende bedragen die de heffingen of restituties verhogen of verlagen.

Ten aanzien van de produkten, waarvoor op het tijdstip van toetreding nog geen gemeenschappelijke marktordening tot stand is gekomen, blijven de eventuele nationale marktordeningen bestaan met alle daarmee verband houdende beperkingen voor het handelsverkeer. Dat de overgang van het in de nieuwe lidstaten geldende stelsel naar het stelsel dat voortkomt uit de toepassing van de gemeenschappelijke marktordening voor alle produkten even gemakkelijk zal verlopen is niet te verwachten. Om die reden heeft men dan ook de mogelijkheid opgehouden om overgangsmaatregelen te treffen. Deze maatregelen kunnen worden genomen op grond van de daartoe geëigende artikelen van de verordeningen waarbij de respectieve gemeenschappelijke marktordeningen zijn ingesteld, doch voor niet langer dan tot 31 januari 1974. Is een voortzetting toch nog gewenst, dan kan dit, en wel tot uiterlijk 31 januari 1975. De Raad dient hiertoe dan met eenparigheid van stemmen te beslissen.

Niet voor alle problemen heeft men in deze overgangsmaatregelen een oplossing trachten te vinden. Enkele bijzondere regelingen zijn vastgelegd in een aantal aan het verdrag gehechte protocollen.

Voor de bijzondere — en vergeleken met de andere lidstaten door de hoge produktie- en vervoerskosten moeilijke — situatie van de *Noorse landbouw* is in een protocol een speciale regeling, tevens intentieverklaring, opgenomen. Een stelsel van vervoerssubsidie, steunregelingen en minimumprijzen gecombineerd met compenserende heffingen, moet de uit de toetreding voortvloeiende problemen, althans tijdelijk, oplossen. Over andere structureel zwakke gebieden (de landbouw in bergachtige streken) zijn door de delegaties van de Gemeenschap en het Verenigd Koninkrijk verklaringen afgelegd.

Een ander probleem dat om een oplossing vroeg, was of, en zo ja op welke wijze, kaas en boter afkomstig

uit *Nieuw-Zeeland* zou moeten worden toegelaten op de markt van het Verenigd Koninkrijk. Men heeft hier gekozen voor een contingenteringssysteem, waarbij het toegestane contingent ieder jaar met een vastgestelde hoeveelheid wordt vermindert. Een eenparig Raadsbesluit is nodig om vast te stellen of en op welke wijze de afwijkende regeling voor de invoer van boter uit Nieuw-Zeeland na 31 december 1977 kan worden voortgezet. Op die datum zal de speciale regeling voor de invoer van kaas worden afgeschaft.

3. Visserij

In afwijking van hetgeen daaromtrent bepaald is in de verordening houdende de totstandbrenging van een gemeenschappelijk structuurbeleid in de visserijsector zijn de lidstaten gemachtigd tot en met 31 december 1982 de uitoefening van de visserij in het onder hun soevereiniteit vallende gedeelte van de zee te beperken. Zij kunnen toestaan dat slechts die schepen, die van oudsher dat gedeelte van de zee bevisten en afkomstig zijn uit de aldaar aan de kust gelegen havens, in dat gedeelte hun visserijactiviteit uitoefenen. De rechten die ieder van de oorspronkelijke of nieuwe lidstaten jegens één of meer lidstaten had, worden hier evenwel niet door aangetast. Een uitbreiding van de zesmijlzone tot twaalf mijl, zoals ten aanzien van een aantal kuststroken expliciet is voorzien, brengt geen wijziging te wege in de tot dan toe daar gevolgde vispraktijken. Als uitgangsdatum voor de rechten daarop werd in dit verband 31 januari 1971 vastgesteld.

Met het oog op de bescherming van de visgronden en het behoud van de biologische rijkdom van de zee is de Raad verplicht uiterlijk in het begin van 1978 de voorwaarden voor de uitoefening van de visvangst vast te stellen.

Daarnaast bestudeert de Raad op basis van een voor 31 december 1982 door de Commissie uit te brengen verslag en de doelstellingen van het gemeenschappelijke visserijbeleid van de Gemeenschap de bepalingen die eventueel de uitzonderingsregelingen na 31 december 1982 kunnen gaan vervangen.

Het grote belang dat de visserij heeft voor de bevolking van een groot gedeelte van de kustgebieden van Noorwegen en het daarmee samenhangende demografische evenwicht in die gebieden, hebben ertoe

geleid, dat in een afzonderlijk protocol is vastgelegd dat de instellingen van de Gemeenschap bij het onderzoek op basis van het hierboven genoemde verslag van de Commissie daarmee terdege rekening zullen houden. Tevens kunnen, rekening houdende met de specifieke problemen van Noorwegen op dit gebied, bepalingen worden vastgesteld, die een verlenging kunnen inhouden van de afwijkende regeling tot na 31 december 1982.

4. Buitenlandse betrekkingen

Zoals reeds in de vorige Europa-bladwijzer is vermeld, is een algemene regel in het toetredingsverdrag dat de nieuwe lidstaten vanaf de inwerkingtreding van het toetredingsakkoord gebonden zijn aan de door de Gemeenschap met derde landen gesloten en nog voor 1 januari 1973 te sluiten overeenkomsten. De speciale overgangsmaatregelen die noodzakelijk zijn voor de aanpassing van de door de Gemeenschap met de landen van het Middellandse-Zeegebied gesloten en nog te sluiten overeenkomsten, zullen met de betrokken landen in afzonderlijke protocollen worden vastgelegd.

De door de Gemeenschap in haar oude samenstelling met een groot aantal Afrikaanse landen gesloten associatie-overeenkomsten zullen niet gelden voor de nieuwe lidstaten. Zij zullen dan ook voor de toetreding bestaande handelsregelingen met deze Afrikaanse landen handhaven. Een en ander zal gelden tot en met 31 januari 1975, de datum waarop de associatie-overeenkomsten van Jaoendé en Arusha aflopen.

In een apart protocol zijn de mogelijkheden aangeduid voor betrekkingen met de Gemeenschap voor de in een bijlage bij het toetredingsverdrag vermelde onafhankelijke landen van het Gemenebest. Deze landen kunnen of wel deelnemen aan de associatie-overeenkomst die in 1975 in de plaats zal komen van de huidige Jaoendé-overeenkomst, of wel één of meer bijzondere associatie-overeenkomsten sluiten op basis van artikel 238 van het EEG-Verdrag, dan wel overgaan tot het sluiten van bilaterale handelsakkoorden. In hetzelfde protocol is dan ook de uitnodiging van de zijde van de Gemeenschap aan deze landen vervat om uit deze mogelijkheden een keuze te maken en om met de onderhandelingen voor een dergelijke overeenkomst op 1 augustus 1973 te beginnen. Tevens

is uitdrukkelijk vastgesteld dat de hieruit voortkomende uitbreiding van het associatiebeleid niet zou mogen leiden tot een verzwakking van de betrekkingen van de Gemeenschap met de bij de Conventie van Jaoundé aangesloten landen.

5. Kapitaalverkeer

Overeenkomstig de eerste en tweede richtlijn die de Raad op grond van artikel 69 van het EEG-Verdrag heeft vastgesteld inzake de vrijmaking van het kapitaalverkeer, zouden de nieuwe lidstaten bij hun toetreding bepaalde maatregelen hebben moeten nemen om de in deze richtlijnen voorziene vrijmaking te realiseren.

In het toetredingsverdrag is echter bepaald dat de nieuwe lidstaten voor een aantal onderdelen daarvan met inachtneming van zekere voorwaarden en termijnen deze vrijmaking kunnen uitstellen. Welke onderdelen voor dit uitstel in aanmerking komen, zijn voor iedere nieuwe lidstaat afzonderlijk vastgelegd.

6. Financiële bepalingen

Na de toetreding zal de verdeling van de financiële bijdragen van de lidstaten aan de begroting van de Gemeenschappen — waarbij het landbouwfonds een belangrijke plaats inneemt — als volgt zijn:

België	5,19%
Denemarken	2,42%
Duitsland	25,11%
Frankrijk	24,88%
Ierland	0,60%
Italië	15,42%
Luxemburg	0,15%
Nederland	5,57%
Noorwegen	1,66%
Verenigd Koninkrijk	19,00%

In 1973 is wat de nieuwe lidstaten betreft slechts 45% van de hierboven genoemde bijdragen verschuldigd. De daaropvolgende jaren wordt dit percentage achtereenvolgens verhoogd met 11, 11½, 12 en 12½%. Dat gedeelte van de begroting van de Gemeenschappen dat niet gedekt wordt door de bijdragen van de nieuwe lidstaten wordt over de oude leden omgeslagen volgens de in het besluit van 21 april 1970 betreffende de vervanging van de financiële bijdragen van de lidstaten door eigen middelen van de Gemeenschappen gestelde percentages. Vanaf 1 januari 1978 dient de opbrengst van de douanerechten en landbouwheffingen

door de nieuwe lidstaten in beginsel volledig te worden afgedragen.

7. Monetaire vraagstukken

In het kader van het toetredingsakkoord is een briefwisseling opgesteld tussen het Verenigd Koninkrijk enerzijds en de Gemeenschap, de oude lidstaten en de overige nieuwe lidstaten anderzijds met betrekking tot de positie van het pond sterling. Deze briefwisseling is het enige dat is overgebleven van een kwestie waarvan aanvankelijk werd gedacht dat dit een van de belangrijkste punten van de onderhandelingen zou worden. Zoals bekend, verklaart het Verenigd Koninkrijk zich in deze briefwisseling bereid om

- na de toetreding een geregelde en geleidelijke vermindering van de officiële sterlingsaldi te overwegen;
- te bespreken welke maatregelen gepast zouden zijn om in het kader van ontwikkeling van de economische en monetaire unie de positie van het pond sterling als reservevaluta aan te passen;
- in overeenstemming met deze doelstellingen op lange termijn een beleid ter stabilisering van de officiële sterlingsaldi te voeren.

8. Andere onderwerpen

Naast hetgeen verbindend in het Toetredingsakkoord en aangehechte protocollen en bijlagen is vastgelegd, zijn er ook nog een aantal verklaringen afgelegd, onder andere een gemeenschappelijke verklaring over de mogelijkheid voor de Gemeenschap om vrijwaringsmaatregelen te nemen indien de toepassing van de bepalingen betreffende het vrije verkeer van werknemers bepaalde moeilijkheden voor de sociale toestand in één of meer lidstaten met zich mee zou brengen. Dit houdt verband met de aanwezigheid in het Verenigd Koninkrijk van ca. 2 miljoen zgn. „Commonwealth citizens” die voor een groot deel van Indiase en Pakistaanse afkomst zijn. In verband hiermee is door het Verenigd Koninkrijk nog een eenzijdige verklaring afgelegd betreffende het begrip „onderdanen”.

Belangrijk is ook nog de procedure die is vastgesteld voor de aanvaarding van bepaalde besluiten en andere maatregelen die moeten worden genomen tijdens de periode die aan de toetreding voorafgaat. Alle voorstellen of mededelingen van de

Commissie die kunnen leiden tot besluiten van de Raad worden na toezending aan de Raad ter kennis van de toetredende staten gebracht. Wanneer een toetredende staat een met redenen omkleed verzoek indient, waarin hij zijn belangen als toekomstig lid van de Gemeenschappen uiteenzet en op een bepaald punt opmerkingen maakt, wordt over het opgeworpen probleem overleg gepleegd in een daartoe samengesteld Interimcomité. Indien dat overleg niet tot een oplossing leidt en er nog ernstige moeilijkheden blijven bestaan, wordt het overleg op ministerieel niveau voortgezet. Hetzelfde geldt voor voorgenomen besluiten van de toetredende staten voor zover deze besluiten van invloed kunnen zijn op de verbintenissen die voortvloeien uit hun hoedanigheid van toekomstige leden van de Gemeenschappen.

Slotopmerking

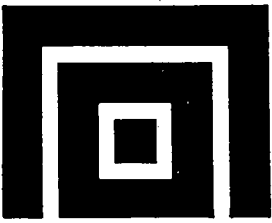
In de beide Europa-bladwijzers die aan de toetredingsverdragen zijn gewijd, is bij de weergave van hetgeen tijdens de onderhandelingen is overeengekomen uiteraard niet naar volledigheid gestreefd. De bedoeling was slechts een indruk te geven van de onderwerpen die aan de orde zijn geweest.

Men zou kunnen concluderen dat het feit van de toetreding als zodanig spectaculairder is dan het akkoord waarover men het eens is geworden. In de Gemeenschap zullen door dit akkoord geen ingrijpende veranderingen plaatsvinden. Wellicht wel door de nieuwe initiatieven die in de vergrote Gemeenschap zullen worden ontwikkeld met name op het terrein van de economische en monetaire unie en door de andere machtsverhoudingen die binnen een Gemeenschap met vier grote en zes kleinere lidstaten zouden kunnen ontstaan²⁾.

Europa Instituut Leiden

²⁾ N.B. Voor verdere informatie raadplegen men de „Negotiations section” van *Common Market Law Review* vanaf volume 8, nr. 1, als ook het supplement 1 van het *Bulletin der Europese Gemeenschappen 1972*.

De tekst van het toetredingsverdrag is inmiddels gepubliceerd in het *Tractatenblad No. 25* van 1972, te verkrijgen bij de Staatsdrukkerij voor f. 12.

Unctad III

Deze kroniek wordt verzorgd door de afdeling *Balanced International Growth* van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Nederlandse Economische Hogeschool.

De derde UNCTAD-conferentie die in april 1972 wordt gehouden, vindt plaats op een tijdstip, dat de rijke landen meer dan ooit de neiging vertonen de rest van de wereld te negeren in hun onderlinge overleg over acute en vitale wereldproblemen. Deze constatering is afkomstig van Mr. Manuel Perez Guerrero, Secretaris-Generaal van de UNCTAD, in een persconferentie op 23 december 1971. Hij verwees daarbij naar de in december jl. door de rijke landen bereikte akkoorden inzake de monetaire crisis, waarbij de reserves van de ontwikkelingslanden door de verhoging van de dollarprijs van het goud en de daarmee samenhangende valuta-aanpassingen ernstig in koopkracht inboetten, zonder dat uitzicht werd geboden op compensatie voor deze verliezen. Hij verwees ook naar de toen op handen zijnde bilaterale handelsbesprekingen tussen de EG en de Verenigde Staten, en de lopende besprekingen van de Verenigde Staten met Japan en Canada, dat alles aan de vooravond van een wereldhandelsconferentie.

Letterlijk zei Perez-Guerrero o.a.:

„Ik kan er niet sterk genoeg de nadruk op leggen, dat het uitsluiten van de ontwikkelingslanden van de voornaamste terreinen van besluitvorming op monetair gebied en op het gebied van de handel, en het vrijwel uitsluitend bezig zijn van de rijken met hun eigen problemen de ontwikkeling van de derde wereld verlaagt tot een toevallig bijproduct van output en vraag in de geïndustrialiseerde landen. De groei van de ontwikkelde landen moet altijd met vreugde worden begroet, maar om het hierbij te laten, d.w.z. dat de Derde Wereld alleen maar meesleept wordt in het zog van de wel-

vaart van de rijken, betekent gewoon dat men de ontwikkeling in de toekomst vrijwel op dezelfde manier wil laten verlopen als in het verleden”.

In deze kroniek zal aan drie vrij willekeurig gekozen agendapunten van de komende Wereldhandelsconferentie aandacht worden besteed: één onderwerp betreffende financiering (de „link”), één onderwerp betreffende handelspolitiek (de „preferenties”) en tenslotte één punt betreffende produktiestructuur (het wereldlandbouwvraagstuk). Het materiaal voor deze kroniek is voornamelijk ontleend aan de besprekingen tijdens het UNCTAD III symposium, dat onlangs in Den Haag werd gehouden.

De link tussen de bijzondere trekingsrechten (SDR) en de ontwikkelingsfinanciering

Zoals bekend vormen de SDR's het nieuwe internationale reserve-middel waarin de bij het IMF aangesloten landen in 1969 hebben voorzien. Deze daad opende ook het uitzicht op een nieuw internationaal monetair systeem ter vervanging van de door crisis geplaagde goud-dollarstandaard. Het nadeel van dit laatste systeem was voornamelijk dat tegenover de behoefte aan additionele internationale liquiditeiten van bijna de gehele wereld slechts het aanbod stond van drie landen, namelijk de Sowjetunie en Zuid-Afrika (goud) en de Verenigde Staten (dollars). De mate waarin reservemiddelen beschikbaar kwamen, werd aldus geheel bepaald door de betalingsbalansposities van deze drie landen. Op zichzelf was dit al een groot bezwaar, maar daarbij kwam nog dat in dit systeem de Verenigde Staten hun betalingsbalanstekorten eenvoudig konden financieren door de uitgifte van dollars zonder verdere tegenprestatie, hetgeen ook als onredelijk werd ervaren.

Deze elementen vindt men terug in de discussie over de „link”¹⁾. Enerzijds gaat het erom bij de opzet van het nieuwe systeem de bezwa-

ren van het vorige te vermijden. Anderzijds draagt het nieuwe systeem in zich de mogelijkheid om de financiering ten behoeve van ontwikkelingslanden aanzienlijk uit te breiden. Indien namelijk de nieuw-gecreëerde SDR's via bijv. de IDA ter beschikking van de onderontwikkelde gebieden zouden worden gesteld, zouden deze een voordeel genieten, dat vergelijkbaar is met dat wat de Verenigde Staten toeviel onder het oude systeem. Het verschil zou er dan wel uit bestaan dat het armste deel van de wereld in plaats van het rijkste deel in eerste instantie de beschikking zou krijgen over de additionele reserves. Met andere woorden, *reële* middelen zouden daar komen waar er het meest behoefte aan is. Ze zouden dan worden gebruikt voor de financiering van import van kapitaalgoederen uit geïndustrialiseerde landen, zodat ze, na te zijn „terugverdiend”, terecht zouden komen daar waar de behoefte aan *reservemiddelen* het grootst is. Zover is het echter nog niet, want het systeem waarvoor in 1969 gekozen is, verdeelt de internationaal overeen te komen jaarlijkse reservetoenemingen naar evenredigheid met de quota van de betrokken landen bij het IMF. Daarover straks nog meer.

In zijn bijdrage op het UNCTAD-symposium²⁾ schetste Dell om te beginnen het teleurstellende verloop van de netto overdracht van overheidshulp aan onderontwikkelde gebieden. Dell schat dat die stroom, gerekend in constante prijzen, tussen 1965 en 1969 afnam met 15 tot 20%. Door nu een koppeling aan te brengen tussen reservecreatie en ontwikkelingsfinanciering, kan deze trend worden omgebogen (het gaat om een bedrag van enige miljarden dollars per jaar). Dit aspect krijgt bij Dell de meeste nadruk.

¹⁾ Zie papers UNCTAD III symposium.
²⁾ S. Dell, *Bilateral and multilateral assistance under crisis conditions*, paper voor het UNCTAD III symposium.

Daarnaast bestrijdt hij nog enige argumenten tegen de link die ook door de Nederlandse regering bij diverse gelegenheden werden aangevoerd, zoals het inflatoire karakter, en het gebrek aan parlementaire controle op de hulpverdeling.

Professor Johnson staat bekend als een felle tegenstander van de link, maar de bezwaren die hij tijdens het Haagse symposium opwierp³⁾, waren niet overtuigend. Dit kwam voor een deel, omdat hij zijn kritiek richtte tegen een argument dat UNCTAD had gebruikt ter ondersteuning van de link, namelijk dat een nieuwe bestedingsgolf vanuit de onderontwikkelde wereld zou kunnen helpen een massale economische depressie te voorkomen. Dit is inderdaad een erg zwak argument, maar het is niet het enige dat vóór de link spreekt, zodat men de indruk krijgt dat Johnson de link wel heel gemakkelijk laat vallen voor iemand die nadrukkelijk stelt ontwikkelingshulp te steunen. Merkwaardig is ook dat hij verwacht dat de omvang van de hulptoename via de link „triviaal” zal zijn. Wellicht houdt dit standpunt verband met zijn vermoeden dat de rijke landen de eventuele toepassing van het gekoppelde systeem als excuus zullen hanteren om hun netto hulpverlening dusdanig te *vermindere*n dat in de totale omvang van de hulp geen of weinig verandering komt.

Het enige houtsnijdende bezwaar van de kant van de geïndustrialiseerde wereld tegen het gekoppelde SDR-systeem, dat door Johnson wordt gepresenteerd, bestaat hieruit dat, in vergelijking met de dollarstandaard, verworven reservevaluta niet rentedragend kunnen worden belegd. Zonder dat nader uit te werken, stelt hij verder, dat een gekoppeld systeem niet in staat is de Verenigde Staten te dwingen een anti-inflatoire politiek te voeren. Dit staat lijnrecht tegenover Haans betoog, dat hieronder volgt, maar waarop Johnson jammer genoeg geen commentaar geeft.

De redenering van Haan⁴⁾ is interessant, omdat hij tot de conclusie komt dat een koppeling juist noodzakelijk is om het systeem van de SDR-standaard goed te laten functioneren. De hulpfinanciering als gevolg van de link is bij hem eigenlijk alleen een zeer wenselijke bijkomstigheid. Zijn redenering verloopt heel in het kort als volgt. In het huidige SDR-systeem hebben de

grote geïndustrialiseerde landen de grootste stem, waardoor ze in staat zijn de omvang van de jaarlijks uit te geven SDR's te beïnvloeden. Als ze in een positie van betalingsbalanstekorten komen te verkeren, bestaat dus de mogelijkheid dat ze naar eigen behoefte de reservecreatie zo hoog zullen opvoeren als nodig is om die tekorten te financieren. Van een aanpassingsnoodzaak zou aldus geen sprake zijn.

Bij een toepassing van de link is deze situatie echter geheel anders. In dit geval moeten de reserve-middelen door de rijke landen worden „verdiend” door een exportoverschot, en zal er daarom juist een sterke neiging tot het opheffen van tekorten ontstaan. Met dit argument heeft de aantrekkelijkheid van de link wel sterk aan kracht gewonnen: behalve het hulpaspect pleit ook het goed functioneren van de SDR-standaard zelf voor koppeling van SDR's aan hulpfinanciering.

Algemeen stelsel van voorkeur-behandelingen⁵⁾

Reeds lang erkent men de gedachte, dat gelijkheid van behandeling zinvol is onder gelijken, maar niet alle landen zijn gelijk. Een van de gelegenheden waar deze opinie naar voren kwam, was de eerste conferentie van de UNCTAD in Genève in 1964. Vier jaar later al werd in New Delhi tijdens de tweede UNCTAD-conferentie hieraan concrete gestalte gegeven in de resolutie 21 (II), die oproep tot een preferentiële behandeling (of vrije toegang) van de uitvoer van half-fabrikaten en eindprodukten van de ontwikkelingslanden op de markten van de ontwikkelde landen, met het doel de uitvoeropbrengst van de eerste te vergroten en hiermee een snellere industrialisatie en economische groei te bereiken.

Na een intensief overleg kwam in oktober 1970 een algemeen stelsel van voorkeurbehandelingen gereed (verder GSP te noemen, naar het Engelse Generalized System of Preferences). Achttien ontwikkelde westerse landen en vijf socialistische landen van Oost-Europa⁶⁾ toonden zich in principe bereid tijdelijk preferenties te verlenen en andere maatregelen te nemen ten gunste van de uitvoer van de ontwikkelingslanden. De in UNCTAD-verband gemaakte preferentiële afspraken werden opgenomen in de strategie van het Tweede

Ontwikkelingsdecennium van de Verenigde Naties. De preferentie-verlenende landen verklaarden, tegelijk met het accepteren van het GSP, zich bereid hun wetgeving zodanig aan te passen, dat het stelsel in 1971 in werking zou kunnen treden.

De Europese Gemeenschap bracht een gezamenlijk programma ten uitvoer voor de lidstaten op 1 juli, Japan op 1 augustus en Noorwegen op 1 oktober 1971. Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Zweden en het Verenigd Koninkrijk verklaarden dit te doen per 1 januari 1972. De overige van de 18 bovengenoemde landen, behalve de Verenigde Staten en Canada, hebben stappen genomen om de wetgeving nodig voor de realisatie van GSP, in te voeren.

A. De voornaamste aspecten van de reeds toegepaste of voorgestelde voorkeurbehandeling door de ontwikkelde westerse landen volgen puntsgewijs hieronder.

Op welke produkten hebben de afspraken betrekking? In principe heeft het GSP betrekking op half-fabrikaten en eindprodukten, zoals aangegeven in de hoofdstukken 25-99 van „Brussels Tariff Nomenclature” (BTN), met bepaalde uitzonderingen, die van land tot land verschillen. Produkten, die in de lijsten van uitzonderingen regelmatig voorkomen zijn textiel, aardolieprodukten en lederwaren. Enkele preferentieverlenende landen zijn ook bereid een aantal primaire produkten in hun schema op te nemen. Ook worden in het algemeen bewerkte en halfbewerkte landbouwprodukten (BTN hoofdstukken 1-24) preferentieel behandeld.

De grootte van de tariefverlaging. De landen van de EG, Noorwegen en Japan (met een aantal uitzonde-

³⁾ H. G. Johnson, The effects of the monetary problem on development cooperation: linking SDR and development, paper voor het UNCTAD III symposium.

⁴⁾ R. L. Haan, Speciale trekkingsrechten: misbruik voor ontwikkelingshulp?; commentaar bij een Nederlands standpunt, *Internationale Spectator*, jrg. XXV, nr. 15.

⁵⁾ Dit onderdeel is o.a. gebaseerd op het paper van Raúl Prebisch, gepresenteerd op het UNCTAD-symposium in Den Haag.

⁶⁾ Oostenrijk, Canada, EG, Ierland, Japan, Nieuw-Zeeland, Scandinavië, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Zwitserland, Bulgarije, Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Polen en Sowjetunie.

ringen) verlenen reeds volledige vrijstelling van invoerrechten voor half-fabrikaten en eindprodukten uit de begunstigde ontwikkelingslanden. De Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en de Scandinavische landen zijn van plan hetzelfde toe te passen, terwijl de overige landen een gelijkmatige tariefafbraak voorstaan. De reeds toegepaste of nog voorgenomen tariefverlagingen voor landbouwprodukten verschillen per land.

Zelfbescherming door de ontwikkelde landen. Alle voorkeur-verlenende landen hebben in hun preferentieprogramma's de mogelijkheid een zekere controle uit te oefenen op de handel die uit de tariefvoordelen kan voortvloeien. De EG-landen, Oostenrijk en Japan hebben a priori quota's vastgesteld, waarvoor de preferentiële behandeling geldt, (voor de EG afgeleid uit invoerdata van 1968), de overige ontwikkelde landen menen zo nodig gebruik te kunnen maken van ont-snappingsclausules.

Regels van oorsprong. Uiteraard genieten alleen die produkten een preferentiële behandeling, die afkomstig zijn uit de ontwikkelingslanden. De ontwikkelde westerse landen kennen hiervoor twee criteria: het toegevoegde-waarde- en het vervaardigingscriterium. Het eerste houdt in, dat minder dan een bepaald percentage (50 of 40%) van de waarde van het te exporteren produkt is ontstaan uit geïmporteerde grondstoffen en halffabrikaten. Het tweede stelt de eis, dat tijdens het produktieproces een nieuw produkt is ontstaan, volgens de BTN-classificatie.

Begunstigde landen. In het algemeen worden de voorkeurbehandelingen verleend aan de lidstaten van de Groep van 77, plus een aantal landen dat al eerder profiteerde van een speciale regeling met de Euro-markt.

Wederzijdse preferenties. Van de kant van enkele ontwikkelde landen wordt bezwaar gemaakt tegen de preferentiële toegang van vooral de EG op de markten van geassocieerde ontwikkelingslanden. De Verenigde Staten hebben in eerste instantie zelfs geweigerd het GSP in te stellen mits deze preferentie zou worden tenietgedaan. De ontwikkelingslanden vinden dat dit probleem tussen de ontwikkelde landen onderling tot een oplossing moet worden gebracht.

Speciale preferenties. De landen

van het voormalige Britse Gemeenbest en de met de EG geassocieerde landen genieten reeds een speciale voorkeurbehandeling. Met de toetreding van Engeland tot de Gemeenschap verdwijnen de Gemeenbestpreferenties, of gaan over in EG-preferenties, die zoals gezegd protesten oproepen. De EG is bereid over afbraak van deze bijzondere voorkeurbehandeling te praten, mits invoering van het GSP voor de voorheen bevoorrechte landen niet te hard zal aankomen. De UNCTAD zal hiervan een studie maken.

Maatregelen ten gunste van de minst ontwikkelde ontwikkelingslanden. Invoering van het GSP dreigt het meeste voordeel te brengen aan de meer ontwikkelde tussen de begunstigde ontwikkelingslanden, die in staat zijn op korte termijn hun uitvoeraanbod te vergroten. Om een verdere achterstand van de minst ontwikkelde van de ontwikkelingslanden tegen te gaan, dient speciale aandacht te worden besteed aan juist deze landen, aan hun marktverkenning en aan hun exportbevordering. Een speciale ontwikkelingsstrategie voor deze landen wordt reeds door de UNCTAD uitgewerkt.

B. Preferentiële afspraken van de socialistische landen van Oost-Europa. Vijf Oosteuropese landen hebben in een gezamenlijke verklaring toegezegd mee te werken aan de realisering van de doelstellingen van resolutie 21 (II), door o.a. in hun plannen rekening te houden met een toenemende invoer uit de ontwikkelingslanden, deze met voorkeur te behandelen en invoer van grondstoffen uit derde landen tegen te gaan, wanneer deze eveneens door ontwikkelingslanden kunnen worden geleverd. De Sowjetunie, Tsjecho-Slowakije en Hongarije zijn, voor zover zij tarieven toepasten, grotendeels tot een afbraak hiervan overgegaan.

C. De rol van de UNCTAD. Als belangrijk overlegorgaan voor de landen die bij de invoering van het GSP zijn betrokken, zal de UNCTAD de gevolgen van het GSP onder meer op de uitvoer, de industrialisatie en het groeitempo van de begunstigde landen volgen en in periodieke overzichten bekendmaken.

D. Conclusies. Het instellen van het algemene stelsel van voorkeur-

behandelingen door *alle* preferentie-verlenende landen is een van de voorwaarden voor het slagen van het Tweede Ontwikkelingsdecennium. De Verenigde Staten moeten worden aangespoord zo snel mogelijk tot invoering van hun programma over te gaan. Verder uitstel belemmert een evenwichtige verdeling van de lasten van het GSP en is voor andere een voorwendsel eveneens nog niet tot voorkeurverlening over te gaan. Een onopgelost vraagstuk is momenteel nog dat van de wederzijdse preferenties, een voornamelijk politiek probleem, dat verband houdt met speciale preferenties en voorzieningen voor financiële en technische bijstand. De komende twee, drie jaren zijn in dit verband extra belangrijk, omdat een aantal handels- en tarief-verhoudingen herzien en opnieuw geregeld worden als gevolg van de uitbreiding van de Europese Gemeenschap.

Het wereldlandbouwvraagstuk

Binnen het kader van een wereldpolitiek met betrekking tot de belangrijkste economische en sociale problemen kunnen de volgende doeleinden op agrarisch gebied ten behoeve van de ontwikkelingslanden worden gesteld:

1. toeneming van de voedselproductie en verbetering van de verdeling zowel als van de voedingswaarde daarvan;
2. vergroting van de werkgelegenheid op het platteland;
3. verhoging van de netto uitvoeropbrengsten van agrarische produkten.

De achtergrond hiervan is de ondervoeding, werkloosheid en bevolkingsgroei in de ontwikkelingslanden. Op de lange termijn zal het overgrote deel van de vraag naar agrarische produkten komen van deze landen, terwijl nu nog slechts een derde deel van de wereldproductie in die landen wordt voortgebracht. Deze discrepantie zou, indien voortbestaand, tot een niet te dragen belasting van de betalingsbalans van de betrokken landen leiden. De tekorten dekken door middel van internationale overdrachten van agrarische produkten, als giften of tegen lage prijzen, is voorlopig weliswaar een humanitaire noodzaak, maar kan op de lange duur geen oplossing zijn, omdat het tot vervorming van de produktie-structuur in de ontwikkelingslanden

kan leiden. (In noodsituaties zal het natuurlijk mogelijk moeten blijven, dat voedsel vrij ter beschikking wordt gesteld).

Gezien de internationale situatie hebben geïsoleerde nationale politieke maatregelen weinig zin. Internationale coördinatie is een vereiste. Mansholt stelt dit dan ook als voorwaarde voor de door de EG te nemen besluiten ⁷⁾.

De kernvraag is daarbij, of verbeteringen tot stand moeten komen via het vrije spel van marktkrachten of vooral door middel van handelsregulering. De Verenigde Staten neigen tot de eerste methode, de EG tot de tweede. Van belang is hierbij op te merken, dat wereldmarktprijzen in het algemeen geen richtsnoer meer kunnen zijn. De aan de landbouwer gegarandeerde prijs is niet gekoppeld aan produktielimieten, zodat de wereldmarktprijs veelal tot stand komt als resultaat van een vraag en aanbod die gebaseerd zijn op binnenlandse kunstmatige prijzen.

De belangrijkste belemmerende factoren voor de ontwikkeling van de agrarische sector in de Derde Wereld moeten worden gezocht in a. de sterke protectiemaatregelen in de rijke landen;

b. de concurrentiekracht van de rijke landen;

c. de inefficiëntie in productie en verkoop in vele ontwikkelingslanden;

d. de samenstelling van de uitvoer van de arme landen (produkten met lage inkomens-vraagelasticiteit).

Ter bestrijding van deze factoren stelt Boerma de volgende maatregelen voor ⁸⁾:

1. het afbreken van overmatige protectie;
2. het inperken van de huidige sterke valutaschommelingen;
3. verbeteringen in de infrastructuur en in de verhouding tussen binnenlandse prijzen en uitvoerprijzen en vermindering van de overwaardering van valuta in de ontwikkelingslanden;
4. het sluiten van handelsovereenkomsten voor bepaalde goederen;
5. het introduceren van algemene preferenties voor alle agrarische produkten, bewerkt en onbewerkt, van de ontwikkelingslanden;
6. meer aandacht voor landbouwplanning en -implementatie in de ontwikkelingslanden;
7. het bevorderen van onderlinge handel in de Derde Wereld;
8. het opstellen van toereikende

compensatieschema's in de rijke landen waarvan de boeren door de voorgestelde maatregelen worden benadeeld.

Ten aanzien van de eerste maatregel moet worden gesteld dat algehele afbraak van protectie irrealistisch is. Protectie blijft een noodzaak voor zover daardoor stabiele agrarische inkomens en een minimaal nodig geachte mate van zelfvoorziening mogelijk worden gemaakt. Hierboven werkt protectie ook voor de rijke landen nadelig: zij leidt tot te dure productie, die de consument moet betalen; zij leidt verder tot overschotten, die alleen met groot verlies afgezet kunnen worden, en legt op onnodig veel middelen beslag. In het algemeen leidt zij tot benadeling van die producenten die productie-technisch een comparatief voordeel hebben.

Tegen de vierde maatregel bestaat een niet geheel ongerechtvaardigde weerstand. Hij bevestigt namelijk de huidige toestand en kan rationalisatie van de productie in de weg staan. Het zou mogelijk moeten zijn een soort van „dynamische” overeenkomsten op te stellen. Tot het zover is, lijkt het echter beter de huidige situatie te bevroren ten einde niet een chaotische en heilloze concurrentie (zoals bijv. op de suikermarkt in 1965-1968) te doen ontstaan.

Het totaal van maatregelen zal een gedeeltelijke verschuiving van de agrarische productie van de rijke landen naar de Derde Wereld ten gevolge hebben. Ongeveer 30% van de agrarische uitvoer van de ontwikkelingslanden bestaat namelijk uit tropische niet-concurrerende goederen (waarvoor de vraag niet sterk stijgend is) en 20% uit ruwe grondstoffen die een sterke concurrentie ondervinden van synthetische produkten. Een aanzienlijke bijdrage zal dus dienen te komen van die goederen die ook in de rijke landen geproduceerd worden. De voornaamste goederen waar het hier om gaat, zijn: tarwe, ruwe granen, rijst, groenten, olie-zaden en hun produkten, vlees, suiker, tabak, en sommige fruitsoorten.

Voor een aantal van deze produkten heeft mevrouw 't Hooft-Welvaars ⁹⁾ aan de hand van het in 1970 ter beschikking staande cijfermateriaal een ruwe schatting gemaakt van de in 1985 gewenste produktieniveaus in de rijke landen, met name in de EG. Voor tarwe,

ruwe granen en plantaardige oliën blijkt een duidelijke noodzaak tot produktievermindering. Ten aanzien van rijst blijkt produktie-uitbreiding in de EG onverstandig.

Mansholt acht de tijd dan ook waarschijnlijk gekomen om de mogelijkheden na te gaan voor een internationale overeenkomst voor rijst. Hij merkt hetzelfde op ten aanzien van tabak. Hoewel de situatie t.a.v. suiker gecompliceerd is, lijkt de noodzaak van een nieuwe suikerovereenkomst wel duidelijk. Mansholt stelt dat de problemen in dit verband met de Gemeenebestanden zijn opgelost en de vooruitzichten dus gunstig zijn. De betreffende tekst uit de overeenkomst tussen het Verenigd Koninkrijk en de EG maakt echter slechts melding van de bereidheid van de EG na afloop van de contracten tussen het Verenigd Koninkrijk en de riet-suikerproducerende Gemeenebestanden, de belangen van deze landen „ter harte te nemen”. Ten aanzien van olie-zaden en hun produkten in het algemeen bestaat onzekerheid, omdat de behoefte van de Derde Wereld aan plantaardige en/of dierlijke eiwitten nog onbekend is. Bovendien doet zich hier in sterke mate het probleem van neven- en bijproductie voor, zodat geïsoleerde schattingen onmogelijk zijn. Voor vlees valt voorlopig geen overproduktie te verwachten.

Deze verwachte ontwikkelingen kunnen niet los worden gezien van de industriële ontwikkeling in de Derde Wereld. Ook op dit gebied dienen aanzienlijke verschuivingen in de produktie tussen rijke en arme landen plaats te vinden.

Mansholt ziet het zwaartepunt van de oplossing van de problemen op agrarisch gebied in de Derde Wereld in de hierboven genoemde maatregelen 3, 6 en 7 — en niet ten onrechte. Ook heeft hij vermoedelijk gelijk, als hij stelt dat de EG-politiek niet de oorzaak is van de

⁷⁾ Ook voor dit onderdeel is gebruik gemaakt van de documenten, die gepresenteerd zijn op het UNCTAD symposium in Den Haag: S. Mansholt, Implications of the UN-development for EEC Agricultural policy.

⁸⁾ A. H. Boerma, Trade aspects of world agricultural policy.

⁹⁾ M. J. 't Hooft-Welvaars, EEC agriculture in an international framework, Inleiding op het Congres over „International Division of Labour van de Society for International Development, Den Haag, 24-27 oktober 1971.

belangrijkste agrarische problemen in de arme landen. Niettemin zou een wijziging in de EG-politiek veel kunnen bijdragen tot een oplossing van de bestaande problemen; hiertoe is dan ook van geen gering belang. standpunt gezien zelfs verplicht.

De gewenste wijzigingen zullen echter tot ernstige aanpassingsproblemen — op sociaal, politiek, economisch en technisch terrein — in de rijke landen leiden. Maatregel 8 is dan ook van een gering belang.

Concrete voorstellen voor produktievermindering zijn te vinden in het Plan Mansholt voor de EG. Onder andere wordt voorgesteld: a. individuele percelen uit te breiden (in de veronderstelling dat dit tot meer extensieve produktiemethoden zal leiden) en b. het bestaande landbouwareaal te verminderen met 5 mln. ha (d.w.z. 7% van het EG-areaal). Ten aanzien van a is het de vraag of grotere percelen inderdaad tot minder intensieve produktie leiden (vgl. de ontwikkeling in de Verenigde Staten waar een omgekeerde tendens blijkt). Voorstel b zal op grond van economische motieven vermoedelijk tot buitengebruikstelling van het minst vruchtbare land leiden, waardoor de produktievermindering veel minder dan 7% zal bedragen.

Mevr. 't Hooft geeft de volgende (betere) criteria voor produktieinkrimping aan:

a. het bestaan van alternatieve pro-

duktiemogelijkheden en de winstgevendheid van deze alternatieven;

b. de behoefte aan recreatie;

c. ecologische voordelen van herbobossing.

De meest zekere weg tot produktiebeperking ziet zij voorlopig in het stellen van produktiequota per ha. De grootte van de percelen en de gegarandeerde prijzen te zamen met de toegestane quota zouden een rechtvaardig inkomen aan de boeren moeten verschaffen. Een toekomstig voordeel zou de instandhouding van het landschappelijk aanzien zijn. Dit voorstel maakt de boeren echter feitelijk tot uitvoerende ambtenaren van staatsplanning, hetgeen ongetwijfeld tot nieuwe sociale problemen zal leiden.

Conclusie

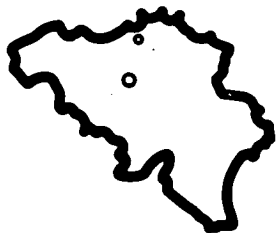
Het is onbegonnen werk om deze drie totaal verschillende onderwerpen van internationale economische politiek onder één noemer te brengen, laat staan de talrijke andere aspecten van ontwikkelingspolitiek, welke in Santiago aan de orde zullen komen. Uit het officiële verslag van het meermalen genoemde Haagse symposium¹⁰⁾ blijkt, dat van de 25 politieke aanbevelingen, die de groep experts richt tot de regeringen der betrokken landen en tot internationale lichamen, er minstens 20

zijn, die uitsluitend of voornamelijk door de regeringen der geïndustrialiseerde landen uitgevoerd zullen moeten worden.

Er is weinig fantasie voor nodig om de UNCTAD-conferentie opnieuw in een halve of hele mislukking te zien eindigen, nu de verwachtingen van de arme landen — blijkens de overvolle agenda — hoog gespannen zijn. Het geduld van de bevolking der arme landen is eigenlijk al lang uitgeput, maar zoiets is nu eenmaal moeilijk voelbaar te maken aan een conferentietafel, die door de machtigste rijke landen op zijn zachtst gezegd niet voor 100% au serieux genomen wordt als een „belangrijk instrument tot verandering van de wereldeconomische orde”, zoals de experts van het Haagse symposium dat graag zouden willen.

Wellicht de belangrijkste kwestie, die in Santiago aan de orde zal komen; betreft dan ook de competentie van deze UNCTAD-organisatie, welke in het algemeen door de arme landen — ondanks al hun onderlinge verdeeldheid — beschouwd wordt als het enige internationale lichaam, waar hun stem krachtig genoeg kan worden gehoord.

¹⁰⁾ UNCTAD III symposium, Den Haag, 19, 20 en 21 januari 1972, *Final Report*, te verkrijgen bij: Nationale Commissie Ontwikkelingsstrategie 1970-80, Muzenstraat 30, Den Haag.

Belgische kroniek

Problemen rond het rentebeleid in België

E. THIELEMANS*

De conjuncturele recessie en de internationale monetaire ontwikkelingen hebben grondige wijzigingen teweeggebracht in het monetaire beleid en in het beeld van de financiële markten in België. De jongste wijziging van de rentetarieven van de Nationale Bank op 2 maart bracht de officiële discontovoet van 4,5% op 4% tegen 6,5% in het begin van 1971 en 7,5% op het hoogtepunt van de wisselcrisis in de zomer van 1969. De rentevoet voor voorschotten op overheidsfondsen werd van 6% op 5% gebracht tegen een maximum van 9,5% in de zomer van 1969.

In België zijn de bankvoorwaarden voor disconto- en kaskredieten traditioneel de facto gebonden aan de tarieven van de centrale bank, zodat het bankkrediet in de loop van 1971 en van de eerste maanden van 1972 (3 discontovoetverlagingen) aanzienlijk goedkoper is geworden. Dit is niet zozeer het geval met de langere-termijnkredieten, die vooral de vorm aannemen van investeringskredieten en hypotheekleningen. Voor beide soorten kredieten geldt niet het disconto- of voorschottentarieff van de centrale bank als richtsnoer, maar wel de rentevoet op de kapitaalmarkt, aangezien de betrokken finan-

ciële instellingen een groot deel van hun werkmiddelen aantrekken door het uitgeven van kasbons en obligaties op middellange en lange termijn. Gelet op de relatieve omvang van de emissies zijn de rentevoeten bij uitgifte van staatsleningen en vergelijkbare overheidsdebiteuren bepalend voor de marktrente. Deze daalden slechts van een maximum van 8,25 à 8,50% in de loop van 1970 tot 7 à 7,25% in de eertse helft van maart 1972.

* De auteur is economisch adviseur van de Kredietbank te Brussel.

	België	Nederland	Bonds-republiek	Frankrijk	Verenigd Koninkrijk	Verenigde Staten
Maximum in de afgelopen						
3 jaren	7½	6	7½	8	8	6
eind 1970	6½	6	6	7	7	5½
eind 1971	5½	5	4	6½	5	4½
medio maart 1972	4	4	3	6	5	4½

De toonaangevende rentevooraarden voor investeringskredieten boven 5 jaar werden dan ook slechts verlaagd van 9% in de herfst van 1969 tot 7,9% op dit ogenblik. Voor gewone hypotheekleningen, toegestaan door de Algemene Spaar- en Lijfrentekas, werden de rentevoeten gebracht van een maximum van 9,25% in de herfst van 1969 tot 7,5% thans.

De Nationale Bank opent haar jongste jaarverslag met erop te wijzen dat de conjuncturele vertraging is toe te schrijven aan het verloop van de brutovorming van vast kapitaal van de bedrijven en gezinnen — m.a.w. van de ondernemingsinvesteringen en van de woningbouw — en van de buitenlandse handel. Zij ziet een politiek van rentevermindering als onderdeel van de overheidsactie ter ondersteuning van de conjunctuur. Volgens haar kan de vermindering van de debetrentetarieven op lange termijn de investeringen in woningen en wellicht ook in uitrustingsgoederen vergemakkelijken. Zelf kan zij deze tarieven niet rechtstreeks bepalen of beïnvloeden. Haar invloed doet zich gelden via de aanpassingen van de bankdebetrentevoeten aan de wijziging van haar tarieven en via het ingewikkelde systeem van overleg en onderlinge afstemming volgens hetwelke de creditrentevoeten voor de verschillende categorieën van spaar- en termijndeposito's en kasbons worden bepaald en waarbij de centrale bank betrokken is, echter niet in de positie van diegene die het zo maar voor het zeggen heeft. Zij lijkt met deze stand van zaken geen vrede te zullen nemen. In het jaarverslag heet het dat „... de doeltreffendheid (van de wijzigingen van de officiële tarieven) zou afgezwakt, ja zelfs teniet gedaan worden, wanneer die beïnvloeding (van het algemene peil van de credit- en debetrentetarieven) door institutionele weerstanden zou gehinderd worden; hinderpalen van dien aard kunnen de

politiek van de monetaire overheid ontzenuwen, inzonderheid wanneer het optreden van deze laatste gericht is op een door het algemeen belang vereiste verlaging van het rentepeil”.

De Nationale Bank schuift dan ook de gedachte naar voren dat zij aanbevelingen zou doen, die zo nodig verplicht zouden worden gesteld door de eigenlijke controle-organen, eventueel grenzen vast te stellen voor de rentepercentages, toegekend aan de verschillende categorieën beleggingen bij de financiële instellingen. De nieuwe regering heeft op haar beurt in haar plan voor aanwakking van de economie de idee overgenomen van institutionele hinderpalen die het gewenste rentebeleid kunnen tegenwerken. Het ziet er dus naar uit dat men zich van overheidswege klaar maakt om meer in het rentevormingsproces in te grijpen dan dit tot nog toe het geval is.

Onlangs — en als gevolg van de nieuwe verlaging van de discontovoet en voorschottenrente van de Nationale Bank — besloten de banken en andere financiële instellingen de creditrentevoeten te verminderen voor termijnrekeningen, kasbons en ook — voor de eerste maal — voor spaardeposito's. De baisse was belangrijk namelijk ¾% voor de termijnrekeningen tot 6 maanden. Driemaandsgeld wordt door de grote banken vanaf 13 maart slechts nog met 2¾% vergoed tegen 4% aan het begin van dit jaar en 6% in de herfst van 1969. Eenzelfde daling heeft zich ook bij de andere financiële instellingen voorgedaan. Voor het eerst werd ook voor de eigenlijke spaardeposito's (spaarboekjes bij de spaarkassen en depositoboekjes bij de banken en andere financiële instellingen) de basisrentevoet verlaagd, namelijk met ¼%. Hierover is erg veel gediscussieerd en op een bepaald ogenblik kwam dit debat over de rentevoeten zelfs in de

gewone pers, hetgeen in België zeer ongewoon is.

De traditionele rentevoet voor spaardeposito's is 3%. In 1963 was deze eenmaal verlaagd tot 2¾% in verband met de belastinghervorming die toen werd doorgevoerd en die in een beperkte vrijstelling van roerende voorheffing voor interesten op deze deposito's voorzag. Dit experiment kwam toen faliekant uit en na een paar maanden keerde men terug op de traditionele 3%. In de daaropvolgende jaren werd alleen de zgn. getrouwheidspremie (bijkomende rente voor tegoeden die een jaar op boekje blijven) gehanteerd om een zekere variatie te brengen in de spaarrente. In 1969 en 1970 werd onder druk van de algemene rentestijging de basisrente verhoogd van 3 tot 3½% en de getrouwheidspremie van ½% tot 1% bij de spaarkassen en tot ¾% bij de grote banken. Met de latere rentedaling werd in januari 1972 de getrouwheidspremie met ¼% verlaagd. Het behoud van de rentevoeten voor spaardeposito's op hetzelfde peil wordt vanzelfsprekend een moeilijke zaak als alle overige rentevoeten worden verlaagd, te meer daar deze spaarrente thans tot Bfr. 7.500 per jaar vrijgesteld is van de roerende voorheffing van 20% die de andere interesten wel belast. De terugkeer tot de traditionele 3% werd dan ook voorgesteld, maar hiertegen werd van vakbondszijde scherp gereageerd met het argument dat het sociaal niet opgaat met de vergoeding van het zgn. sociale sparen onder de 4% (rekening houdend met een getrouwheidspremie van ¾%) te gaan indien de kosten van levensonderhoud met 4 à 5% per jaar toenemen. Uiteindelijk kwam men overeen de basisrente slechts met ¼% te verlagen tot 3¼% zodat de 4%-grens althans bij de spaarkassen en de kleinere banken niet werd overschreden. Misschien zal het in de komende maanden van de prijsontwikkeling afhangen of de politiek van renteverlaging ook voor de spaardeposito's kan worden doorgevoerd. In ieder geval zullen bij verscheidene financiële instellingen rentabiliteitsproblemen ontstaan door een zekere starheid van de creditrentevoeten en een zware druk van de monetaire overheden op de debetrentevoeten, gelet op de snelle stijging van de algemene onkosten.

Zoals in andere landen, is ook in België de vrijheid van de nationale

rentepolitiek erg relatief bij de huidige druk die de toevloeiing van dollars op de monetaire autoriteiten uitoefent. Het verlagen van het Belgische rentepeil is een van de weinige middelen waarover men nog beschikt om deze toevloeiing enigszins te bestrijden. Tevens dient ervoor te worden gezorgd dat zo'n verlaging op een wijze geschiedt die de ermede gepaard gaande mogelijke lasten redelijk verdeelt en de stimulerende invloed op de economie en de investeringsbeslissingen zo groot mogelijk maakt. In dit opzicht lijkt het door de overheid in de jongste maanden gevoerde beleid, waarbij een gedeelte van de uitzonderlijk grote opbrengsten van langlopende leningen naar de geldmarkt wordt toegevoerd en daar de druk op de rentevoet versterkt, nogal betwistbaar. Hoe ook, in een open economie als de Belgische wordt een adequate rentepolitiek met de dag een moeilijker aangelegenheid.

Een dag nadat in Nederland de nieuwe beperkingen inzake gulden-tegoeden van buitenlanders werden bekendgemaakt, vaardigde het Belgisch Luxemburgs Wisselinstituut (BLIW), dat bevoegd is inzake wisselreglementering voor de economische unie, eveneens nieuwe beperkingen uit inzake de buitenlandse positie van de banken. In vergelijking met de toestand op 9 maart mogen de banken hun debiteurpositie (dit is de som van hun constante positie in buitenlandse valuta's van de gereguleerde markt en van de nettoverplichtingen of -tegoeden in buitenlandse convertibele rekeningen) niet meer verhogen (er is wel voorzien in een marge van 10% voor voorlopige overschrijdingen); een evenwichts- of crediteurpositie mag niet omslaan in een debiteurpositie, behoudens de door het BLIW toegestane afwijking. Aldus hoopt men de speculatieve toevloeiing van dollars op de gereguleerde markt af te remmen. Interestverbod voor convertibele rekeningen (buitenlandse Bfr. tegoeden op de gereguleerde markt) bestaat in België sedert verleden jaar. Voor het overige moet de scheiding gereguleerde - vrije markt haar werk doen. Deze maatregel sluit vanzelfsprekend aan bij het akkoord dat in de Ministerraad van de EG op 8 maart jl. werd bereikt over de verwezenlijking van datgene wat een jaar voordien werd overeengekomen inzake de economische en monetaire unie. De vori-

ge dagen had de Nationale Bank krachtens het Washington-akkoord van december 1971 vrij grote bedragen aan dollars — hoewel minder dan De Nederlandsche Bank — moeten opnemen om de dollarkoers binnen de overeengekomen koersmarges te houden. Sedertdien is de dollardruk erg geweken. Het wach-

ten is nu op de volgende vloedgolf, maar vooral op de rentestijging in de Verenigde Staten, de eerste tekens van herstel van de Amerikaanse betalingsbalans en het daarmee gepaard gaande herstel van het vertrouwen in de dollar.

E. Thielemans

Boeken nieuws

H. P. Anderson: Statistische technieken en hun toepassingen (deel I) en Statistische analysemethoden (deel II). Universitaire Pers, Rotterdam, 1971, 219 resp. 187 blz. en f. 29,50 resp. f. 33,50.

Deze boeken zijn bestemd voor het bedrijfsleven en het hoger beroeps-onderwijs. Hiermee in overeenstemming is het feit dat van veel stellingen een stringente bewijsvoering ontbreekt, waardoor de boeken pretenderen bedoeld te zijn voor het universitaire onderwijs. Toch lijken ze mij ook voor economen en voor studenten in de economie uiterst bruikbaar, zeker als naslagwerk, door de overzichtelijke manier waarop de stof wordt gepresenteerd.

De praktische benadering wreekt zich een enkele keer, bijv. als het begrip kans wordt gedefinieerd en de begrippen zekerheid en waarschijnlijkheid door elkaar worden gebruikt. Als iets absoluut onmogelijk is, moet men niet spreken van een kans van 0 op voorkomen. Een alinea eerder wees de schrijver hier nog op! (deel I, blz. 115). Overigens is de verwijzing in het register van deel I naar het begrip kans steeds 5 bladzijden mis, wat echter voor vrijwel het hele register geldt. Voorts valt nog op dat het register tamelijk onvolledig de inhoud dekt en dat deel II het zonder register moet doen.

Naast hoofdstukken over verzamelen en rangschikken van statistisch cijfermateriaal worden in het eerste deel een aantal verdelingen besproken: normale, hypergeometrische, binomiale en Poisson, waartussen hoofdstukken over frequentieverdelingen, het optellen en aftrekken van statistische grootheden, een inleiding op de waarschijnlijkheidsrekening, alles geardeerd met veel en duidelijke opgaven die kennelijk aan de praktijk,

meestal duidelijk Philips-praktijk, ontleend zijn.

In deel II is in hoofdstuk 1 de negatief-exponentiële verdeling besproken om de lezer vast vertrouwd te maken met de overige verder niet behandelde wachttijdtheorie (een onderdeel van de „operations research”), wat mij zeer nuttig voorkomt door de vele praktische toepassingsmogelijkheden waarvoor de weg wordt geopend. Voorts worden de gamma, de u -, t -, x - en f -verdeling besproken, evenals toetsen, schatten en voorspellen. Daarna worden nog variatie-analyse, regressie-analyse en correlatierekening besproken. Hoewel aan dit laatste hoofdstuk 20 bladzijden worden besteed, had hier m.i. iets gezegd moeten worden over het in de economie zo veelvuldig toegepaste lineaire model en de methode der kleinste kwadraten. Regressie-analyse houdt zich immers slechts bezig met de relatie tussen stochastische grootheden, terwijl — simpel gezegd — in de economie meestal sprake is van een verband tussen stochastische (te verklaren) variabelen en niet-stochastische (verklarende) variabelen. Naarmate het bedrijfsleven en dus ook de afgestudeerden van het hogere beroeps-onderwijs met meer economisch onderzoek worden geconfronteerd, zullen zij dit gemis des te sterker ondervinden.

Mijn conclusie moet dan ook als volgt luiden: wat behandeld is, is correct behandeld op enkele kleinheden na; sommige onderdelen die voor de gebruiker zeer nuttig zouden zijn geweest, ontbreken.

J. Blokland

HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT TE ROTTERDAM

heeft in de laatste jaren zijn onderzoekerterrein uitgebreid met wat kan worden omschreven als „industriële vestigingspatronen“. Dit onderzoek richt zich vooral op de ruimtelijke en regionaal-economische implicaties van industriële vestigingen. De sectie binnen het Instituut, die zich met deze materie bezighoudt, heeft behoefte aan uitbreiding met een jonge academisch gevormde algemeen- of regionaal-

ECONOMIST

met onderzoekervaring.

Aangezien de sectie haar werkterrein ook in het buitenland heeft liggen, wordt van sollicitanten verwacht, dat zij één of meerdere moderne talen beheersen.

Het aanvangssalaris ligt tussen f. 1.993,— en f. 2.609,— per maand; de secundaire arbeidsvoorwaarden zijn goed.

Belangstellenden voor deze vacature kunnen nadere inlichtingen verkrijgen bij drs. W. T. M. Molle, telef. (010) 14 55 11, toestel 3764 en/of hun curriculum vitae toezenden aan drs. P. J. Montagne, Stichting Het Nederlands Economisch Instituut, Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016.

Algemene Bank Nederland

De ABN heeft een stafafdeling Bedrijfskundig Advies en Bijzondere Kredieten. Hier houdt men zich bezig met de begeleiding van kredietverlening aan bedrijven, waarvan de ontwikkeling zich op één of andere manier in een stroomversnelling bevindt.

De aan te stellen Ingenieur (TH) is ongeveer 30-35 jaar oud. Zijn voornaamste taak wordt het verzorgen van bedrijfskundige evaluatie van ondernemingen en in sommige gevallen het in

zeker opzicht begeleiden van ondernemingen. Vandaar, dat het belangrijk is, dat hij voldoende ervaring heeft opgedaan op bijvoorbeeld een organisatiebureau. En dat hij belangstelling heeft voor, en enige kennis heeft van financieel-economische zaken.

Voorts, dat hij beschikt over representatieve kwaliteiten, gezien het karakter van de functie.

Wie belangstelling heeft voor deze functie,

wordt verzocht een informatieve brief te schrijven aan de Algemene Bank Nederland, afdeling Algemeen Personeelbeleid, t.a.v. mr. A. H. J. Nord, Vijzelstraat 20, Amsterdam.

Inlichtingen kunnen worden ingewonnen bij één van de afdelingsdirecteuren, ir. G. H. de Muinck Keizer, Vijzelstraat 32, Amsterdam, telefoon: (020) 29 27 44.

jonge ingenieur voor bedrijfskundig advies.